

Πολιτική εξουσία και διαφωνία στις μετεπαναστατικές κοινωνίες¹

γράφει ο ISTVÁN MÉSZÁROS*

Το ζήτημα της πολιτικής εξουσίας στις μετεπαναστατικές κοινωνίες αποτελεί μια από τις πιο παραμελημένες θεματικές της μαρξιστικής θεωρίας. Στη δικτατορία του προλεταριάτου, το προλεταριάτο δεν εξαφανίζεται, αλλά καλείται να κυβερνήσει ολόκληρη την κοινωνία, με συνέπεια την εκδήλωση βαθιά ριζωμένων αντικειμενικών ανταγωνισμών. Ακριβώς τότε, αναδύεται το κεντρικό ερώτημα της φύσης και των μορφών της πολιτικής εξουσίας που αυτό ασκεί, προκαλώντας σοβαρά θεωρητικά ζητήματα προς επίλυση. Τα ζητήματα αυτά δεν μπορούν να επιλυθούν απλώς με την επίκληση του διεθνούς καθορισμού, ούτε να αποδοθούν με ευκολία στη γραφειοκρατία ή την ανάδυση μορφών κρατικού καπιταλισμού ή, πολύ περισσότερο, να καταλήξουν στην εγκατάλειψη της ίδιας της δικτατορίας του προλεταριάτου. Αντίθετα, απαιτούν τη διερεύνηση των ανταγωνισμών αυτών, τον προσδιορισμό των κοινωνικο-ιστορικών όρων και τη μελέτη των συγκεκριμένων πραγματικότητας μιας σύνθετης ιστορικής μετάβασης από έναν κοινωνικό σχηματισμό σε έναν άλλο. Ο Ισβάν Μεζάρος (István Mészáros), εκκινώντας από μια κριτική εξέταση της αρχικής μαρξικής προσέγγισης, των επεξεργασιών του Λένιν (Lenin), αλλά και της σημαντικής συνεισφοράς του Λούκατς (Lukács), προσφέρει μια σημαντική θεωρητική συμβολή στο κεφαλαιώδες αυτό ζήτημα.

Μετάφραση: ΕΦΗ ΠΑΠΑΠΑΥΛΟΥ, ΕΙΡΗΝΗ ΓΑΪΤΑΝΟΥ, ΚΩΣΤΑΣ ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ

i * Ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου του Sussex
** Ευχαριστούμε θερμά τον Καθηγητή Ισβάν Μεζάρος για την ευγενική παραχώρηση της άδειας μετάφρασης και δημοσίευσης του κειμένου του στο περιοδικό μας.

1. Το παρόν άρθρο είναι μια εκτεταμένη έκδοση μιας παρέμβασης στο *Convegno del Manifesto* για την «Εξουσία και αντιπολίτευση στις μετεπαναστατικές κοινωνίες», που πραγματοποιήθηκε στη Βενετία στις 11-13 Νοεμβρίου 1977.

Το ζήτημα της πολιτικής εξουσίας στις μετεπαναστατικές κοινωνίες είναι και παραμένει μία από τις πιο παραμελημένες θεματικές της μαρξιστικής θεωρίας. Ο Μαρξ (Marx) διατύπωσε με σαφήνεια την αρχή της κατάργησης της «πολιτικής εξουσίας στην κυριολεξία»:

«Η οργάνωση των επαναστατικών στοιχείων σε τάξη προϋποθέτει την ύπαρξη όλων των παραγωγικών δυνάμεων, που θα μπορούσαν να γεννηθούν στους κόλπους της παλιάς κοινωνίας. Μήπως αυτό σημαίνει ότι μετά την πτώση της παλιάς κοινωνίας θα υπάρξει μια νέα ταξική κυριαρχία που θα κορυφωθεί σε *μια νέα πολιτική εξουσία*; Όχι. Η προϋπόθεση για τη χειραφέτηση της εργατικής τάξης είναι η κατάργηση κάθε τάξης, όπως ακριβώς και η προϋπόθεση για την απελευθέρωση της Τρίτης Τάξης, της αστικής καθεσπικυίας τάξης, ήταν η κατάργηση όλων των κοινωνικών θέσεων και κάθε καθεσπικυίας τάξης. Η εργατική τάξη κατά τη διάρκεια της ανάπτυξής της θα αντικαταστήσει την παλιά κοινωνία πολιτών με μια συνένωση που θα αποκλείει τις τάξεις και τους ανταγωνισμούς τους, και *δεν θα υπάρχει πλέον πολιτική εξουσία στην κυριολεξία*, καθώς η πολιτική εξουσία είναι ακριβώς η επίσημη έκφραση του ανταγωνισμού στην κοινωνία των πολιτών.

(Marx & Engels, 1976a: 211-212)²

Και ήταν κατηγορηματικός στον ισχυρισμό ότι:

«Όταν το προλεταριάτο είναι νικηφόρο, σε καμία περίπτωση δεν γίνεται η απόλυτη πλευρά της κοινωνίας, καθώς *είναι νικηφόρο μόνο καταργώντας τον εαυτό του και τον αντίπαλό του*. Στη συνέχεια, το προλεταριάτο *εξαφανίζεται* όπως και ο αντίπαλος, ο οποίος το προσδιορίζει, δηλαδή η ιδιωτική ιδιοκτησία».

(Marx & Engels, 1976a: 36)

Αλλά τι συμβαίνει στην πολιτική εξουσία στις μετεπαναστατικές κοινωνίες όταν το προλεταριάτο δεν εξαφανίζεται; Τι απογίνεται η ιδιωτική περιουσία ή το κεφάλαιο όταν η ιδιωτική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής καταργείται, ενώ το προλεταριάτο εξακολουθεί να υπάρχει και κυβερνά ολόκληρη την κοινωνία –συμπεριλαμβανομένου του εαυτού του– υπό τη νέα πολιτική εξουσία που ονομάζεται «δικτατορία του προλεταριάτου»; Εξάλλου, σύμφωνα με την αρχή του Μαρξ, οι δύο πλευρές της αντίθεσης επικρατούν ή καταρρέουν μαζί, και το προλεταριάτο δεν μπορεί να είναι πραγματικά νικηφόρο χωρίς να καταργήσει τον εαυτό του. Ούτε μπορεί να καταργήσει πλήρως τον αντίπαλό του, χωρίς ταυτόχρονα να καταργήσει τον εαυτό του ως τάξη, η οποία χρειάζεται τη νέα πολιτική μορφή της δικτατορίας του προλεταριάτου, προκειμένου να διασφαλίσει και να διατηρήσει τον εαυτό του στην εξουσία.

Θα ήταν απλή σοφιστεία να προσπαθήσουμε να ξεφύγουμε από αυτές τις δυσκολίες προτείνοντας ότι η νέα πολιτική εξουσία δεν είναι «πολιτική εξουσία στην κυριολεξία», με άλλα λόγια, ότι δεν είναι η εκδήλωση βαθιά ριζωμένων αντικειμενικών ανταγωνισμών. Καθώς η ύπαρξη αυτών των ανταγωνισμών είναι οδυνηρά προφανής παντού και η δριμύτητα των μέτρων που εκπονούνται για την αποτροπή του ξεσπάσματος –σίγουρα χωρίς εγγυημένη επιτυχία– παρέχει μια εύγλωττη διάψευση κάθε διφορούμενης σοφιστείας. Ούτε είναι δυνατόν να πάρουμε για μια στιγμή στα σοβαρά την αυτονόητη πρόταση ότι η πολιτική εξουσία της μετεπαναστατικής κατάστασης διατηρείται –μάλιστα εντείνεται– σε συνάρτηση με έναν αμιγώς διεθνή καθορισμό, όπου η πολιτική καταπίεση εξηγείται ως αναγκαία συνέπεια της «περικοκλώσης» και ως η μόνη εφικτή μορφή υπεράσπισης των κατακτήσεων της επανάστασης ενάντια στις εξωτερικές επιθέσεις και του συμπληρώματός τους, δηλαδή της εσωτερικής υπονόμησης. Όπως μαρτυρεί πικρά η πρόσφατη ιστορία, «ο εχθρός εντός και

2. Οι υπογραμμίσεις –τα πλάγια στοιχεία– στα παραθέματα στο άρθρο είναι του Ισβάν Μεζάρος, εκτός εάν σημειώνεται άλλως.

εκτός» ως εξήγηση της φύσης της πολιτικής εξουσίας στις μετεπαναστατικές κοινωνίες είναι ένα επικίνδυνο δόγμα, το οποίο υποκαθιστά το μέρος με το όλον, προκειμένου να μετατρέψει έναν μερικό καθορισμό σε μια χονδροειδή *a priori* αιτιολόγηση του αδικαιολόγητου: τη θεσμοθετημένη παραβίαση των στοιχειωδών σοσιαλιστικών δικαιωμάτων και αξιών.

Το καθήκον είναι σαφώς η διερεύνηση –χωρίς απολογητικές προκαταλήψεις– των συγκεκριμένων πολιτικών ανταγωνισμών που έρχονται στο προσκήνιο στις μετεπαναστατικές κοινωνίες, μαζί με τις υλιστικές τους βάσεις, που έμμεσα εντοπίζονται από την αρχή του Μαρξ σχετικά με την ταυτόχρονη κατάργηση και των δύο πλευρών του παλιού κοινωνικο-οικονομικού ανταγωνισμού ως αναγκαία προϋπόθεση της προλεταριακής νίκης. Αυτό δεν σημαίνει ούτε στο ελάχιστο ότι πρέπει να δεσμευτούμε εκ των προτέρων σε κάποια θεωρία μιας «νέας τάξης»· διότι το να υποθέσουμε μια «νέα τάξη» δεν αποτελεί παρά άλλο ένα είδος προκατάληψης που δεν εξηγεί τίποτα. Αντίθετα, έχει μεγάλη ανάγκη εξήγησης η ίδια. Ούτε ο μαγικός όρος «γραφειοκρατία» (που χρησιμοποιείται ως ομπρέλα) –ο οποίος καλύπτει σχεδόν τα πάντα, συμπεριλαμβάνοντας την εκτίμηση ποιοτικά διαφορετικών κοινωνικών συστημάτων, που προσεγγίζονται από αντίθετες οπτικές γωνίες, από τον Μαξ Βέμπερ (Max Weber) μέχρι κάποιους από τους οπαδούς του Τρότσκι (Trotsky)– δεν μπορεί να παράσχει μια ουσιαστική εξήγηση της φύσης της πολιτικής εξουσίας στις μετεπαναστατικές κοινωνίες, καθώς απλώς καταδεικνύει ορισμένες προφανείς εκφάνσεις, ενώ διαπράττει το λογικό σφάλμα της λήψης του ζητημένου ως προς τις αιτίες τους: δηλαδή παρουσιάζει το *αποτέλεσμα* των εκτεταμένων αιτιωδών καθορισμών ως *αιτιακή εξήγηση*. Ομοίως, η υπόθεση του «κρατικού καπιταλισμού» δεν αρκεί. Όχι μόνο επειδή συγχέει τα ζητήματα με μερικές σημερινές τάσεις ανάπτυξης στις πιο ανεπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες (τάσεις

που ήδη επεξεργάστηκε εν συντομία ο ίδιος ο Μαρξ), αλλά και επειδή πρέπει να παραλείψει από την ανάλυση του ορισμένα πολύ σημαντικά αντικειμενικά χαρακτηριστικά των μετεπαναστατικών κοινωνιών, ώστε να φανεί αληθοφανής η εφαρμογή αυτής της προβληματικής ταμπέλας. Οι ταμπέλες, άσχετα από το πόσο δελεαστικές φαίνονται, δεν επιλύουν πολύπλοκα θεωρητικά ζητήματα, παρά μόνο τα παρακάμπτουν ενώ δίνουν την ψευδαίσθηση μιας λύσης.

Με την ίδια λογική, θα ήταν κάπως αφελές να φανταστούμε ότι μπορούμε να αφήσουμε αυτά τα προβλήματα πίσω δηλώνοντας ότι η δικτατορία του προλεταριάτου ως πολιτική μορφή ανήκει στο παρελθόν, ενώ θα οραματιστούμε το παρόν και το μέλλον σύμφωνα με την αρχή του πολιτικού πλουραλισμού – η οποία με τη σειρά της υπονοεί αναγκαστικά μια σύλληψη της συμμετοχής σε κυβέρνηση ως «ιστορικό συμβιβασμό»· διότι ακόμα και αν αποδεχτούμε την πραγματιστική βιωσιμότητα και τη σχετική ιστορική εγκυρότητα αυτής της σύλληψης, παραμένει εξίσου αναπάντητο, όπως και πριν, το ζήτημα της συγκρότησης και της άσκησης μιας πολιτικής εξουσίας που θα συμβάλλει ενεργά σε έναν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, αντί να αναβάλλει επ' αόριστον την υλοποίησή του. Υπάρχουν ορισμένα ανησυχητικά διλήμματα τα οποία πρέπει να απαντηθούν. Στο πλαίσιο μιας νέας σύλληψης του πλουραλισμού, είναι άραγε δυνατόν να ξεφύγουμε από τη γνωστή ιστορική μοίρα της σοσιαλδημοκρατίας, η οποία αυτοαναιρέθηκε μέσα στην ψευδαίσθηση της «συμμετοχής στην κυβέρνηση» με την αστική τάξη, ενώ στην πραγματικότητα βοήθησε στη διαιώνιση της κυριαρχίας του κεφαλαίου πάνω στην κοινωνία; Εάν δεν είναι εφικτός –εάν δηλαδή η πολιτική μορφή του ίδιου του πλουραλισμού συνιστά από τη φύση της υποταγή στην επικρατούσα μορφή της ταξικής κυριαρχίας, όπως ορισμένοι θα υποστήριζαν– σε αυτή την περίπτωση, γιατί θα έπρεπε αφοσιωμένοι σοσιαλιστές να ενδιαφέρονται έστω και στο ελάχιστο γι' αυτόν;

Αλλά αν, από την άλλη πλευρά, η ιδέα του πλουραλισμού υποστηρίζεται στην προοπτική ενός πραγματικού σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, θα πρέπει να εξηγηθεί πώς είναι δυνατόν να προχωρήσουμε από τη *συμμετοχή στην κυβέρνηση* στη *σοσιαλιστική εξουσία*, χωρίς να ξανακυλήσουμε στις απaráλλακτες αντιφάσεις της πολιτικής εξουσίας στις μετεπαναστατικές κοινωνίες, τις εκφάνσεις των οποίων έχουμε δει σε τόσες πολλές περιπτώσεις. Αυτό είναι που επικαιροποιεί όλη αυτή τη συζήτηση. Το ζήτημα της πολιτικής εξουσίας στις μετεπαναστατικές κοινωνίες δεν αποτελεί πλέον ακαδημαϊκό θέμα. Ούτε μπορεί να αφεθεί συνδεδεμένο με τα συμφέροντα της συντηρητικής πολιτικής προπαγάνδας και να απορριφθεί από την Αριστερά ως τέτοιο. Σε αντίθεση με το 1956 –όταν οι αντιφάσεις αυτές ξέσπασαν με θορυβώδη και τραγικό τρόπο– δεν είναι πλέον δυνατόν για οποιοδήποτε τμήμα της Αριστεράς να γυρίσει τη πλάτη του σε αυτά. Η αντιμετώπιση των σχετικών ζητημάτων έχει γίνει αναγκαία προϋπόθεση για ολόκληρο το εργατικό κίνημα, σε μια εποχή που σε ορισμένες χώρες μπορεί να κληθεί να αναλάβει την ευθύνη της επιλογής της συμμετοχής στην κυβέρνηση, εν μέσω μιας ολοένα εντεινόμενης δομικής κρίσης του κεφαλαίου.

Το ιδανικό και η «δύναμη των περιστάσεων»

Εάν υπήρχε ποτέ η ανάγκη να ανατρέξουμε στις πρωτότυπες πηγές και αρχές, προκειμένου να εξετάσουμε τις συνθήκες της διατύπωσής τους, μαζί με όλες τις απαραίτητες συνέπειες για τις σημερινές συνθήκες και περιστάσεις, αυτή αφορά ακριβώς τα ζητήματα αυτά. Αλλά μόλις παραδεχτούμε κάτι τέτοιο και προσπαθήσουμε να ενεργήσουμε αναλόγως, αντιμετωπίζουμε αμέσως μερικές μεγάλες δυσκολίες. Καθώς ο αρχικός μαρξικός ορισμός της πολιτικής εξουσίας ως η αναγκαία εκδήλωση του

ταξικού ανταγωνισμού έρχεται σε αντίθεση με τις πραγματικότητες της ταξικής κοινωνίας με πλήρως υλοποιημένο σοσιαλισμό, στον οποίο δεν μπορεί να υπάρξει χώρος για ξεχωριστά όργανα της πολιτικής εξουσίας, δεδομένου ότι «η διαδικασία της κοινωνικής ζωής [...] γίνεται παραγωγή από *ελεύθερα* συνεταιρισμένους ανθρώπους και υπάγεται στον συνειδητό και σχεδιασμένο τους έλεγχο» (Marx, 1976γ: 173). Αλλά αν προσπαθήσουμε να αντικαταστήσουμε το σχέδιο που συνειδητά προκύπτει από το σύνολο των μεμονωμένων παραγωγών με ένα σχέδιο που τους έχει επιβληθεί από τα πάνω, τότε η έννοια των «*ελεύθερα* συνεταιρισμένων ανθρώπων» πρέπει επίσης να απορριφθεί και να αντικατασταθεί από εκείνη ενός *εξαναγκασμένου* συνεταιρισμού, ο οποίος αναπόφευκτα προβλέπει την άσκηση της πολιτικής εξουσίας ως ξέχωρη και σε αντίθεση με την κοινωνία των παραγωγών, οι οποίοι πρέπει να υποχρεωθούν να αποδεχθούν και να εφαρμόσουν στόχους και σκοπούς που δεν απορρέουν από τις συνειδητές αποφάσεις τους, αλλά αντίθετα, πρέπει να αναιρέσουν την ίδια την ιδέα του ελεύθερου συνεταιρισμού και τη συνειδητή απόφαση. Ή, αντίστροφα, αν προσπαθήσουμε να εξαλείψουμε την έννοια των «*ελεύθερα* συνεταιρισμένων ατόμων» –ακόμη χειρότερα, να δηλώσουμε αυθαίρετα, στο πνεύμα οποιασδήποτε μορφής του σταλισμισμού, ότι τέτοιες έννοιες είναι αμιγώς «ιδεολογικά» απομεινάρια ενός «ηθικολογικά αστικού ατομικισμού», ακόμη και αν αυτό σημαίνει ότι από τώρα και στο εξής, αν και κρυφά, ένα σημαντικό μέρος του ίδιου του έργου του Marx πρέπει να απορριφθεί– τότε δεν θα υπάρχει τρόπος σύλληψης και οραματισμού (πόσο μάλλον άσκησης) της επεξεργασίας και εφαρμογής του κοινωνικού σχεδιασμού, παρά μόνο ως εξαναγκασμένη επιβολή από τα πάνω.

Επομένως, γινόμαστε μάρτυρες του πλήρους μετασχηματισμού των ιδανικών του Marx σε μια πραγματικότητα που αντικαθιστά την αυτοπροσδιορισμένη ζωτική δραστηριότητα των ελεύ-

θερα συνεταιρισμένων κοινωνικών ατόμων με έναν εξαναγκασμένο συνεταιρισμό ανθρώπων που κυβερνάται από μια αλλότρια πολιτική εξουσία. Ταυτόχρονα, η σύλληψη του Μαρξ ενός συνειδητού *κοινωνικού* σχεδίου (που υποτίθεται ότι ρυθμίζει μέσω της πλήρους εμπλοκής των ελεύθερα συνεταιρισμένων ατόμων το σύνολο των διεργασιών ζωής της κοινωνίας) υφίσταται τον σοβαρότερο υποβιβασμό, καθώς γίνεται ένα μονόπλευρο, τεχνοκρατικά προδικασμένο και συχνά ανεκπλήρωτο απλό *οικονομικό* σχέδιο, και ως εκ τούτου υπερθέτει στην κοινωνία, με νέα μορφή, τους ίδιους ακριβώς οικονομικούς καθορισμούς, των οποίων η υπέρβαση αποτελούσε το πλαίσιο προσανατολισμού του επιστημονικού σοσιαλισμού από την πρώτη στιγμή της σύλληψής του.

Επιπλέον, καθώς πλέον τα δύο βασικά συστατικά για μια διαλεκτική ενότητα, ο συνεταιρισμός των παραγωγών και η ρυθμιστική δύναμη του σχεδίου, διαχωρίζονται και αντιτίθενται το ένα στο άλλο, η «δύναμη των περιστάσεων» –που είναι η αναγκαία συνέπεια αυτού του διαχωρισμού παρά η αιτία της, ανεξάρτητα από τους ιστορικά μεταβαλλόμενους κοινωνικούς καθοριστικούς παράγοντες που ισχύουν– γίνεται η αναμφίβολη αιτία, στην πραγματικότητα η «αδιαμφισβήτητη αιτία». Και δεδομένου ότι η «αδιαμφισβήτητη αιτία» είναι η ίδια της η δικαιολόγηση, ο μετασχηματισμός πάει ένα βήμα παραπέρα, θέτοντας τον εαυτό του ως τη μόνη δυνατή μορφή υλοποίησης του ιδανικού του Μαρξ: σαν το αξεπέραστο *μοντέλο* κάθε πιθανής σοσιαλιστικής ανάπτυξης. Από τώρα και στο εξής, αφού η επικρατούσα μορφή πολιτικής ρύθμισης πρέπει να διατηρηθεί και, ως εκ τούτου, τα πάντα πρέπει να παραμείνουν ως έχουν, η προβληματική έννοια της «δύναμης των περιστάσεων» χρησιμοποιείται στην επιχειρηματολογία ώστε να ισχυριστεί κατηγορηματικά ότι *δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικά* και, ως εκ τούτου, είναι *σωστό* ότι τα πάντα θα πρέπει να είναι όπως είναι. Με άλλα λόγια, το ιδανικό του Μαρξ έχει μετατραπεί σε μια

ιδιαίτερα προβληματική πραγματικότητα, η οποία με τη σειρά της μετατρέπεται και πάλι σε ένα εντελώς αστήρικτο μοντέλο και ιδανικό, μέσα από την πλέον βασανιστική χρήση της «δύναμης των περιστάσεων», τόσο ως αναπόφευκτη αιτία όσο και ως κανονιστική αιτιολόγηση, ενώ στην πραγματικότητα θα έπρεπε να εξεταστεί με κριτικό πνεύμα και να αμφισβητηθεί και στα δύο πεδία.

Σίγουρα, αυτή η διπλή διαστρέβλωση δεν συνιστά προϊόν μιας μονόπλευρης θεωρίας, παρ' όλο που αντιπροσωπεύει μια απολογητική συνθηκολόγηση της θεωρίας για τη «δύναμη των περιστάσεων», η οποία με τη σειρά της έρχεται ως αποτέλεσμα εξαιρετικά σύνθετων και αντιφατικών κοινωνικών καθορισμών, συμπεριλαμβανομένου του μεριδίου της θεωρητικής αποτυχίας ως σημαντικό παράγοντα που συμβάλλει στη συνολική διαδικασία. Αλλά μόλις η διαδικασία αυτή ολοκληρωθεί και επιβληθεί ένας ενιαίος εγκωμιασμός του διαστρεβλωμένου ιδανικού από την ισχύ του νόμου, καταδικάζοντας ως «αίρεση» και «εκτροπή» όλες τις φωνές της διαφωνίας, ο κριτικός αναστοχασμός πρέπει να αναλάβει τη μορφή μιας πικρής, αυτο-βασανιστικής ειρωνείας. Όπως η απάντηση που δόθηκε από το μυθικό «Radio Yerevan» στην ερώτηση ενός ανώνυμου ακροατή ο οποίος

διερωτάται: «Είναι αλήθεια ότι έχουμε σοσιαλισμό στη χώρα μας;» Η απάντηση δίνεται με πλάγιο τρόπο ως εξής: «Ρωτάτε, σύντροφε, αν είναι αλήθεια ότι θα δωριστούν πολυτελή αμερικανικά αυτοκίνητα αυτό το απόγευμα του Σαββάτου στην Κόκκινη Πλατεία. Είναι απολύτως αληθές, με τρεις όρους: δεν θα είναι αμερικανικά, θα είναι ρωσικά· δεν θα είναι αυτοκίνητα, θα είναι ποδήλατα· και δεν θα δωριστούν, θα κατασχεθούν». Όσο κυνικά μηδενιστικό και αν ακούγεται κάτι τέτοιο, ποιος μπορεί να μην αντιληφθεί σε αυτό τη φωνή της ανημπόριας που διαμαρτύρεται μάταια ενάντια στην συστηματική απογοήτευση και παραβίαση των ιδανικών του σοσιαλισμού; Βεβαίως, τα προβλήματα της πολιτικής εξουσίας στις μετεπαναστατικές κοινωνίες δεν μπορούν να λυθούν απλώς επαναλαμβάνοντας ένα ιδανικό στην αρχική του διατύπωση, καθώς από τη φύση τους τα προβλήματα αυτά ανήκουν στην περίοδο της *μετάβασης*, η οποία επιβάλλει επώδυνους όρους σε όλους μας. Παρ' όλα αυτά, υπάρχει ένα ηθικό δίδαγμα και για μας στην ιστορία του «Radio Yerevan». Και αυτό είναι ότι δεν πρέπει ποτέ να συναινέσουμε σε «όρους» που εξαλείφουν το ίδιο το ιδανικό και το μετατρέπουν στο αντίθετό του. Το να αγνοήσουμε τη «δύναμη των περιστάσεων» θα ισοδυναμούσε με το να ζούμε στον κόσμο της φαντασίας. Αλλά ανεξάρτητα από τις περιστάσεις, το ιδανικό εξακολουθεί να παραμένει έγκυρο ως η ζωτικής σημασίας πυξίδα που εξασφαλίζει τη σωστή κατεύθυνση του ταξιδιού και ως το απαραίτητο διορθωτικό μέτρο προς την εξουσία της *άνωτερης δύναμης* που τείνει να πάρει τον έλεγχο εν απουσία τέτοιων διορθωτικών μέτρων.

Η πολιτική εξουσία στην κοινωνία της μετάβασης

Είναι δυνατόν να προσδιοριστούν οι αναγκαίοι κοινωνικο-ιστορικοί όροι που εφαρμόζουν το πνεύμα της αρχικής

μαρξικής θεώρησης στις συγκεκριμένες πραγματικότητες μιας σύνθετης ιστορικής μετάβασης από έναν κοινωνικό σχηματισμό σε έναν άλλο; Πώς είναι δυνατόν να οραματιστούμε αυτή τη μετάβαση σε έναν πολιτικό σχηματισμό που δεν μετατρέπεται στην ίδια του την αυτο-δαιώνιση, ερχόμενη έτσι σε αντίθεση και ακυρώνοντας αποτελεσματικά την ίδια την ιδέα της μετάβασης, η οποία από μόνη της μπορεί να δικαιολογήσει τη συνεχιζόμενη, αλλά κατ' αρχάς φθίνουσα σημασία του πολιτικού σχηματισμού; Είναι δυνατόν να έχουμε τέτοιους όρους, χωρίς να αποδομηθεί το θεωρητικό πλαίσιο του Μαρξ και οι συνέπειές του για το πρόβλημά μας;

Όπως εξετάσαμε, ο αρχικός ορισμός του Μαρξ αφορούσε την πολιτική εξουσία ως άμεση εκδήλωση του ταξικού ανταγωνισμού, σε συνδυασμό με το αντίθετό της: την κατάργηση της πολιτικής εξουσίας στην κυριολεξία σε μια πλήρως πραγματοποιημένη σοσιαλιστική κοινωνία. Αλλά τι συμβαίνει στο ενδιάμεσο; Είναι δυνατόν να σπάσει η εδραιωμένη πολιτική εξουσία, χωρίς απαραίτητα να καταφύγουμε στην εφαρμογή ενός πλήρως διαρθρωμένου συστήματος πολιτικής εξουσίας; Αν όχι, πώς είναι δυνατόν να οραματιστούμε μια αλλαγή πορείας «στα μισά του δρόμου», δηλαδή τον ριζικό μετασχηματισμό ενός ισχυρού συστήματος μιας *αυτοτροφοδοτούμενης* πολιτικής εξουσίας η οποία ελέγχει το σύνολο της κοινωνίας, σε ένα όργανο που *υπερβαίνει τον εαυτό του*, μεταφέροντας πλήρως τις πολλαπλές λειτουργίες του πολιτικού ελέγχου στο ίδιο το κοινωνικό σώμα, επιτρέποντας έτσι την εμφάνιση εκείνου του ελεύθερου συνεταιρισμού των ανθρώπων, χωρίς τον οποίο η ζωτική διαικασία της κοινωνίας παραμένει υπό την κυριαρχία των αλλότριων δυνάμεων, αντί να ρυθμίζεται συνεκτικά από τα κοινωνικά υποκείμενα που εμπλέκονται, σύμφωνα με τα ιδανικά της αυτοδιάθεσης και αυτοπραγμάτωσης; Και τέλος, αν οι μεταβατικές μορφές πολιτικής εξουσίας αρνούνται πεισματικά να δείξουν σημάδια «απονέκρωσης», πώς θα

πρέπει να αξιολογήσει κανείς τις εμπλεκόμενες αντιφάσεις: ως την αποτυχία ενός «ουτοπικού» μαρξισμού ή ως την ιστορικά καθορισμένη εκδήλωση των αντικειμενικών ανταγωνισμών, η αποσαφήνιση των οποίων εμπίπτει στο πλαίσιο του αρχικού μαρξικού σχεδίου;

Ο ισχυρισμός του Μαρξ σχετικά με την υπέρβαση της πολιτικής εξουσίας στη σοσιαλιστική κοινωνία συνδέεται με δύο σημαντικές θεωρήσεις. Πρώτον, ο ελεύθερος συνεταιρισμός των κοινωνικών ατόμων, που ρυθμίζουν συνειδητά τις δικές τους ζωτικές δραστηριότητες σύμφωνα με ένα συγκεκριμένο σχέδιο, δεν είναι εφικτός χωρίς την απαραίτητη «υλική βάση, ή μια σειρά υλικών συνθηκών ύπαρξης, οι οποίες με τη σειρά τους είναι το φυσικό και *αυθόρμητο* προϊόν μιας *μακράς και βασανισμένης* ιστορικής εξέλιξης» (Marx, 1976γ: 173). Η χειραφέτηση της εργασίας από την κυριαρχία του κεφαλαίου είναι εφικτή μόνο αν οι αντικειμενικές *συνθήκες της χειραφέτησής της* πληρούνται με βάση το γεγονός ότι «η άμεση, υλική παραγωγική διαδικασία απογυμνώνεται από τη μορφή *ένδειας και αντίθεσης*», δίνοντας τη θέση της στην «*ελεύθερη ανάπτυξη ατομικότητων*» (Marx, 1973: 706). Κατ' επέκταση, όσο η «ένδεια και η αντίθεση» παραμένουν τα χαρακτηριστικά της υλικής βάσης της κοινωνίας, ο πολιτικός σχηματισμός θα πρέπει να υφίσταται τις συνέπειές τους και η «ελεύθερη ανάπτυξη των ατομικότητων» θα παρεμποδίζεται και θα αναβάλλεται.

Η δεύτερη παρατήρηση είναι στενά συνδεδεμένη με την πρώτη. Καθώς η υπέρβαση των προϋποθέσεων της «ένδειας και της αντίθεσης» συνεπάγεται οπωσδήποτε την υψηλότερη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, ο Μαρξ έπρεπε να οραματιστεί την επιτυχημένη επανάσταση στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες και όχι στην περιφέρεια των παγκόσμιων καπιταλιστικών εξελίξεων (αν και έθιξε την πιθανότητα επαναστάσεων μακριά από το δυναμικό κοινωνικο-οικονομικό κέντρο, χωρίς όμως να εισέρχεται σε μια συζήτηση για τις απαραίτητες συνέπειες αυτών των δυ-

νατοτήτων). Εφόσον το αντικείμενο της ανάλυσής του ήταν η εξουσία του κεφαλαίου ως παγκόσμιο σύστημα, έπρεπε να στοχαστεί πάνω σε μια σημαντική τομή υπό την επίδραση μιας βαθιάς δομικής κρίσης, με τη μορφή περισσότερο ή λιγότερο ταυτόχρονων επαναστάσεων στις μεγάλες καπιταλιστικές χώρες.

Σε ό,τι αφορά στα προβλήματα της πολιτικής εξουσίας στη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου, ο Μαρξ εισήγαγε την έννοια της «δικτατορίας του προλεταριάτου». Σε ένα από τα μετέπειτα έργα του, την *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, όπου ο ίδιος αντιμετώπισε ορισμένα επιπρόσθετα προβλήματα μιας μεταβατικής κοινωνίας, όπως εκδηλώνονται στην πολιτικο-νομική σφαίρα. Ενώ αυτά τα στοιχεία της θεωρίας του σίγουρα δεν συνιστούν σύστημα (η συνέχεια του *Κεφαλαίου* η οποία υποτίθεται ότι θα ανέπτυξε τις πολιτικές συνέπειες της παγκόσμιας θεωρίας του Μαρξ με συστηματικό τρόπο δεν σκιαγραφήθηκε καν, πόσο μάλλον δεν την επεξεργάστηκε ποτέ πλήρως), την ίδια στιγμή είναι σημαντικά ορόσημα και πρέπει να συμπληρωθούν με ορισμένα άλλα στοιχεία της θεωρίας του (κυρίως την αξιολόγηση της σχέσης μεταξύ ατόμου και τάξης και της δομικής αλληλεξάρτησης μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας) τα οποία έχουν σημαντικό αντίκτυπο στα αυστηρώς πολιτικά ζητήματα, όπως θα δούμε σε λίγο.

Ο Λένιν, όπως όλοι γνωρίζουμε, ήταν αυτός που επεξεργάστηκε τη στρατηγική της επανάστασης «στον πιο αδύναμο κρίκο της αλυσίδας», επιμένοντας ότι η δικτατορία του προλεταριάτου πρέπει να θεωρηθεί ως η μόνη βιώσιμη πολιτική μορφή για ολόκληρη την ιστορική περίοδο της μετάβασης, που προηγείται του υψηλότερου σταδίου του κομμουνισμού και στην οποία γίνεται τελικά δυνατή η εφαρμογή της αρχής της ελευθερίας. Η πιο σημαντική μετατόπιση στην ανάλυση του ήταν η πρόβλεψη ότι η «υλική βάση» και το ξεπέρασμα της «ένδειας» θα πραγματοποιηθεί υπό τη δικτατορία του προλεταριάτου σε μια χώρα η οποία χαρακτηρίζεται από ένα εξαιρετικά χα-

μηλό επίπεδο ανάπτυξης. Ωστόσο, ο Λένιν δεν δίσταζε να προτείνει τον Δεκέμβριο του 1918 ότι το νέο κράτος θα είναι «δημοκρατικό για το προλεταριάτο και χωρίς ιδιοκτησία γενικά και δικτατορικό ενάντια στην αστική τάξη μόνο» (Lenin, Vol. 25: 412).³

Υπήρχε ένα περίεργο ελάττωμα στον συνήθως άψογο συλλογισμό του. Υποστήριξε ότι: «χάρη στον καπιταλισμό, η υλική μηχανή των μεγάλων τραπεζών, των συνδικάτων, των σιδηροδρόμων, και ούτω καθεξής, έχει αυξηθεί» και «η τεράστια εμπειρία των προηγμένων χωρών έχει συσσωρεύσει ένα απόθεμα θαυμάτων της μηχανικής, η εφαρμογή των οποίων παρεμποδίζεται από τον καπιταλισμό», καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι οι μπολσεβίκοι (οι οποίοι ήταν στην πραγματικότητα περιορισμένοι σε μια καθυστερημένη χώρα) μπορούν να «πάρουν στα χέρια τους τη μηχανή και να τη θέσουν σε κίνηση» (Lenin, Vol. 26: 130). Έτσι, οι τεράστιες δυσκολίες της μετάβασης από μια συγκεκριμένη επανάσταση στην αμετάκλητη επιτυχία μιας παγκόσμιας επανάστασης (η οποία είναι πέρα από τον έλεγχο ενός συγκεκριμένου υποκειμένου, ανεξάρτητα από το πόσο ταξικά συνειδητό και πειθαρχημένο είναι) λίγο-πολύ παραγκωνίστηκαν σιωπηρά, διατυπώνοντας βολонταριστικά ότι οι μπολσεβίκοι ήταν σε θέση να πάρουν την εξουσία και να «τη διατηρήσουν μέχρι τη νίκη της παγκόσμιας σοσιαλιστικής επανάστασης» (Lenin, Vol. 26: 130).

Επομένως, ενώ η βιωσιμότητα μιας σοσιαλιστικής επανάστασης στον πιο αδύναμο κρίκο της αλυσίδας βρισκόταν υπό υπεράσπιση, επανεπιβεβαιωνόταν η επιταγή μιας παγκόσμιας επανάστασης ως συνθήκη επιτυχίας της σε μια πιο αμήχανη μορφή: ως ανεπίλυτη ένταση στην ίδια την καρδιά της θεωρίας. Αλλά τι θα μπορούσε να πει κανείς στην περίπτωση που η παγκόσμια σοσιαλιστική επανάσταση δεν προέκυπτε και οι μπολσεβίκοι ήταν καταδικασμένοι να παραμείνουν επ' αόριστον στην εξουσία; Ο

Λένιν και οι επαναστάτες σύντροφοί του ήταν απρόθυμοι μπροστά στη σκέψη αυτού του ερωτήματος, καθώς ερχόταν σε αντίφαση με ορισμένα στοιχεία της ματιάς τους. Έπρεπε να υποστηρίξουν τη βιωσιμότητα της στρατηγικής τους σε μια μορφή που συνεπαγόταν οπωσδήποτε την προσδοκία επαναστατικών εξελίξεων σε περιοχές όπου οι δυνάμεις τους δεν είχαν απολύτως κανέναν έλεγχο. Με άλλα λόγια, η στρατηγική τους εμπεριείχε την αντίφαση μεταξύ δύο επιταγών: πρώτον, την μεταγκη να προχωρήσουν μόνοι τους ως *άμεση* (ιστορική) προϋπόθεση επιτυχίας (για να συμβεί)· δεύτερον, την επιταγή του θριάμβου της παγκόσμιας σοσιαλιστικής επανάστασης ως *τελική* (δομική) προϋπόθεση επιτυχίας του όλου εγχειρήματος.

Ευλόγως, λοιπόν, όταν η πραγματική κατάκτηση της εξουσίας τον Οκτώβριο του 1919 δημιούργησε μια νέα κατάσταση, ο Λένιν αναφώνησε με έναν στεναγμό ανακούφισης: «Είναι πιο ευχάριστο και χρήσιμο να βιώνεις την “εμπειρία της επανάστασης” παρά να γράφεις γι’ αυτήν» (Lenin, Vol. 25: 412). Και πάλι: «Η επανάσταση της 25ης Οκτωβρίου μετατόπισε το ερώτημα που εγείρεται σε αυτό το φυλλάδιο από τη σφαίρα της θεωρίας στη σφαίρα της πρακτικής. Αυτό το ερώτημα πρέπει τώρα να απαντηθεί με πράξεις, όχι με λέξεις» (Lenin, Vol. 26: 89). Αλλά πώς θα μπορούσαν οι ίδιες οι πράξεις να απαντήσουν στο δίλημμα που αφορά τις σοβαρές δυσκολίες της επίτευξης όλου εκείνου του αναγκαίου «υλικού θεμελίου» που συνιστά προαπαιτούμενο ενός επιτυχημένου σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, χωρίς «λέξεις» – χωρίς δηλαδή μια συνεκτική θεωρία που θα εκτιμάει νηφάλια τους τεράστιους ενδεχόμενους κινδύνους που συμπεριλαμβάνονται, και θα υποδεικνύει ταυτόχρονα, αν κάτι τέτοιο είναι εφικτό, τις πιθανότητες μιας λύσης – ο Λένιν δεν μας το είπε αυτό. Πολύ απλά, δεν μπορούσε να προβλέψει την πιθανότητα μιας αντικειμενικής αντίφασης ανάμεσα στη δικτατορία του προλεταριάτου και το ίδιο το προλεταριάτο.

3. Σε ένα τμήμα που προστέθηκε στη δεύτερη έκδοση του *Κράτος κι Επανάσταση*.

Ενώ τον Μάρτιο και τον Απρίλιο του 1917 ο Λένιν υπερασπιζόταν ακόμα «ένα κράτος χωρίς τακτικό στρατό, χωρίς αντιλαϊκή αστυνομία, χωρίς μια δημόσια διοίκηση που επιβάλλεται πάνω στον λαό» (Lenin, Vol. 24: 49, εδώ η υπογράμμιση είναι του Λένιν) και πρότεινε να «οργανώσουμε και να οπλίσουμε όλα τα φτωχά, εκμεταλλεζόμενα τμήματα του πληθυσμού ώστε να πάρουν τα ίδια τα όργανα της κρατικής εξουσίας άμεσα στα χέρια τους και να συγκροτήσουν τα ίδια αυτά τα όργανα κρατικής εξουσίας» (Lenin, Vol. 23: 326, η έμφαση πάλι του Λένιν), έγινε φανερό μια σημαντική μετατόπιση στον προσανατολισμό του μετά την κατάκτηση της εξουσίας. Τα κύρια θέματα του *Κράτος και Επανάσταση* απομακρύνονταν όλο και περισσότερο από τη σκέψη του. Οι θετικές αναφορές στην εμπειρία της Παρισινής Κομμούνας (ως *άμεση* εμπλοκή «όλων των φτωχών, εκμεταλλεζόμενων τμημάτων του πληθυσμού» στην άσκηση εξουσίας) εξαφανίστηκαν από τις ομιλίες και τα γραπτά του. Η έμφαση τώρα δινόταν στην «ανάγκη μιας *κεντρικής εξουσίας*, ώστε η δικτατορία και μια ενιαία θέληση να διασφαλίσουν ότι η *πρωτοπορία* του προλεταριάτου θα ανασυντάξει τις δυνάμεις της, θα αναπτύξει το κράτος θέτοντας το σε νέα βάση, ενώ θα κρατάει σταθερά τα νιά της εξουσίας» (Lenin, Vol. 30: 422). Επομένως, σε αντίθεση με τις αρχικές προθέσεις που υποστηρίζαν τη θεμελιώδη ταυτότητα του «ολόκληρου του ένοπλου λαού» (Lenin, Vol. 23: 325, η έμφαση του Λένιν) με την κρατική εξουσία, εμφανίστηκε ένας διαχωρισμός της τελευταίας από τον «εργαζόμενο λαό», σύμφωνα με τον οποίο «η κρατική εξουσία οργανώνει την παραγωγή μεγάλης κλίμακας σε γη κρατικής ιδιοκτησίας και σε επιχειρήσεις κρατικής ιδιοκτησίας σε εθνική κλίμακα, διανέμει την εργατική δύναμη μεταξύ των διάφορων κλάδων της οικονομίας και των διάφορων επιχειρήσεων και διανέμει μεταξύ των εργαζομένων μεγάλες ποσότητες ειδών κατανάλωσης που ανήκουν στο κράτος» (Lenin, Vol. 30: 108-109). Το γεγονός ότι η σχέση του εργαζόμενου λαού με την κρατική εξουσία, που γινόταν αντιληπτή

ως *κεντρική κατανομή εργατικής δύναμης*, ήταν μια σχέση δομικής υποταγής, δεν έδειχνε να προβληματίζει τον Λένιν, που προσπερνούσε το ζήτημα αυτό απλώς περιγράφοντας τη νέα μορφή της διακριτής κρατικής εξουσίας ως «προλεταριακής κρατικής εξουσίας» (Lenin, Vol. 30: 108). Έτσι, εξαφανιζόταν από τον ορίζοντά του η αντικειμενική αντίφαση μεταξύ της δικτατορίας του προλεταριάτου και του ίδιου του προλεταριάτου, την ίδια στιγμή που αναδυόταν ως συγκεντροποιημένη κρατική εξουσία που καθορίζει από μόνη της τη κατανομή της εργατικής δύναμης. Στο πιο γενικό επίπεδο των ταξικών σχέσεων –που αντιστοιχεί στην πολιτική αντίθεση μεταξύ του προλεταριάτου και της αστικής τάξης– η αντίφαση δεν φαινόταν να υπάρχει. Το νέο κράτος έπρεπε να διασφαλίσει την υλική του βάση και η κεντρική κατανομή της εργατικής δύναμης έμοιαζε η μόνη βιώσιμη αρχή για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, από τη σκοπιά ενός κράτους που υπήρχε ήδη.⁴

4. Δεν πρέπει να υποτιμηθεί ο βαθμός στον οποίο τα νεοσυσταθέντα κρατικά όργανα επηρεάζονταν δομικά από το παλιό κράτος. Η ανάλυση του Λένιν σε αυτό το πρόβλημα, στην απολογιστική του ομιλία πάνω στη ΝΕΠ είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική. «Πήραμε τον παλιό κρατικό μηχανισμό και αυτή ήταν η κακοτυχία μας. Πολύ συχνά, αυτός ο μηχανισμός ενεργεί εναντίον μας. Το 1917, αφού πήραμε την εξουσία, οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι μάς υπονόμισαν. Αυτό μας τρώμαξε πάρα πολύ και ικετεύσαμε: “Σας παρακαλούμε γυρίστε πίσω”. Επέστρεψαν όλοι, αλλά αυτή ήταν η κακοτυχία μας. Έχουμε τώρα έναν τεράστιο στρατό κυβερνητικών υπαλλήλων, αλλά μας λείπουν οι επαρκείς εκπαιδευμένες δυνάμεις ώστε να ασκήσουμε πραγματικό έλεγχο πάνω τους. Πρακτικά, συχνά εδώ στην κορυφή, όπου ασκούμε την πολιτική εξουσία, η μηχανή κάπως δουλεύει, αλλά από κάτω οι κυβερνητικοί υπάλληλοι έχουν αυθαίρετο έλεγχο και τον ασκούν συχνά με τέτοιο τρόπο που δρουν ενάντια στα δικά μας μέτρα. Στην κορυφή, έχουμε, δεν ξέρω πόσους, αλλά σε κάθε περίπτωση, νομίζω, όχι περισσότερους από λίγες χιλιάδες, το πολύ αρκετές δεκάδες χιλιάδες δικών μας ανθρώπων. Από κάτω, ωστόσο, υπάρχουν εκατοντάδες χιλιάδες παλιών αξιωματούχων τους οποίους πήραμε από τον τσάρο και από την αστική κοινωνία και οι οποίοι, εν μέρει σκόπιμα και εν μέρει άθελά τους, εργάζονται εναντίον μας» (Lenin, Vol. 33: 428-429). Η νέα κρατική εξουσία συγκροτήθηκε και παγιώθηκε μέσα από τέτοιες εντάσεις και αντιφάσεις, που επηρέασαν

Στην πραγματικότητα, ωστόσο, ο ίδιος ο «εργαζόμενος λαός» έπρεπε να υποβαθμιστεί και να κατανεμηθεί ως «εργατική δύναμη»· όχι μόνο κατά μήκος τεράστιων γεωγραφικών αποστάσεων –με όλες τις αναταραχές και τις παρεκτοπίσεις που εμπεριέχονται αναπόφευκτα σε ένα τέτοιο κεντρικά επιβεβλημένο σύστημα κατανομής– αλλά επίσης και «κάθετα» σε κάθε μια περιοχή, σε συμφωνία τόσο με τις υλικές επιταγές των κληρονομημένων παραγωγικών δομών όσο και με τις πολιτικές επιταγές που ήταν εγγενείς στη νεοσυσταθείσα αρχή τους και στα όργανα ρύθμισης.

Η λύση του Λούκατς

Ανεξάρτητα από το πόσο προβληματικά ήταν τα συμπεράσματά του, ήταν ακριβώς η μεγάλη διανοητική αξία του Λούκατς που υπογράμμισε αυτό το δίλημμα στην πιο οξεία του μορφή σε ένα από τα σχετικά άγνωστα άρθρα του, που γράφτηκε την άνοιξη του 1919. Το ζήτημα είναι αρκετά σημαντικό ώστε να δικαιολογήσει τη μακροσκελή παράθεση που είναι αναγκαία για να αναπαραχθεί πιστά ο ειρμός της σκέψης του:

«Είναι ξεκάθαρο ότι τα πιο καταπιεστικά φαινόμενα προλεταριακής εξουσίας –

βαθιά τη δομική της διάρθρωση σε όλα τα επίπεδα. Η παλιά κληρονομιά, με τη μεγάλη της αδράνεια, ήταν ένας παράγοντας που βάρυνε πολύ στα διαδοχικά στάδια της σοβιετικής εξέλιξης· όχι μόνο με την έννοια ότι «η κρατική δημόσια διοίκηση που επιβλήθηκε πάνω στο λαό» μπορούσε να δράσει εναντίον των «καλών μέτρων» που παίρνονταν στην κορυφή όπου ασκούσαν η πολιτική εξουσία, αλλά ακόμα περισσότερο επειδή αυτή η μορφή λήψης αποφάσεων –που απείχε παρασάγγας από την εναλλακτική που υπερασπίστηκε αρχικά και που περιγράφηκε στο *Κράτος και Επανάσταση*, με αναφορά στις αρχές της Παρισινής Κομμούνας– μετατρεπόταν σε *ιδανικό*. Στο εξής, το πρόβλημα ταυτοποιούνταν ως η συνειδητή ή ακούσια παρακώλυση της κρατικής εξουσίας από τοπικούς αξιωματούχους και τους συμμάχους τους και ο τρόπος αντιμετώπισης ως η πιο αυστηρή δυνατή μορφή συγκεντρωτικού ελέγχου πάνω σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής.

δηλαδή η έλλειψη αγαθών, οι υψηλές τιμές τους και οι άμεσες συνέπειες των οποίων είναι προσωπική εμπειρία κάθε προλετάριου– είναι τα επακόλουθα της χαλάρωσης της πειθαρχίας στην εργασία και της πτώσης στην παραγωγή. Η δημιουργία επανορθωτικών μέτρων για αυτά και η συνεπακόλουθη βελτίωση στα επίπεδα ζωής των ατόμων μπορούν να επέλθουν μόνο όταν εκλείψουν οι αιτίες των φαινομένων αυτών. Η βοήθεια έρχεται με δύο τρόπους. Είτε τα άτομα που συνιστούν το προλεταριάτο συνειδητοποιούν ότι μπορούν να βοηθήσουν τους εαυτούς τους μόνο αν επιφέρουν μια εθελοντική ενδυνάμωση της πειθαρχίας στην εργασία, και συνεπακόλουθα, μια αύξηση της παραγωγής: ή, αν είναι ανίκανοι για κάτι τέτοιο, να *δημιουργήσουν θεσμούς που θα είναι ικανοί να επιφέρουν αυτή την αναγκαία κατάσταση*. Στη δεύτερη περίπτωση, θα δημιουργήσουν ένα νομικό σύστημα μέσα από το οποίο το προλεταριάτο θα υποχρεώνει τα ξεχωριστά του μέλη, τους προλετάριους, να λειτουργούν με έναν τρόπο που θα αντιστοιχεί στα ταξικά τους συμφέροντα: *το προλεταριάτο στρέφει τη δικτατορία του εναντίον του εαυτού του*. Αυτό το μέτρο είναι αναγκαίο για την αυτοσυντήρηση του προλεταριάτου όταν δεν υφίσταται σωστή αναγνώριση των ταξικών συμφερόντων και εθελοντική δράση στη βάση αυτών των συμφερόντων. Αλλά δεν πρέπει κανείς να αγνοεί το γεγονός ότι αυτή η μέθοδος εμπεριέχει *μεγάλους κινδύνους για το μέλλον*. Όταν το ίδιο το προλεταριάτο είναι ο δημιουργός της πειθαρχίας στην εργασία, όταν το σύστημα εργασίας του προλεταριακού κράτους χτίζεται πάνω σε μια *πθική* βάση, τότε ο εξωτερικός καταναγκασμός του νόμου παύει *αυτομάτως* με την κατάργηση της ταξικής διαίρεσης –δηλαδή το κράτος απονεκρώνεται– και αυτή η ρευστοποίηση της ταξικής διαίρεσης παράγει από μόνη της την έναρξη της αληθινής ιστορίας της ανθρωπότητας, την οποία προφήτευσε ο Μαρξ και για την οποία έλπιζε. Αν, από την άλλη πλευρά, το προλεταριάτο ακολουθήσει έναν διαφορετικό δρόμο, πρέπει να δημιουργήσει ένα νομικό σύ-

στημα που δεν θα μπορεί να καταργηθεί αυτομάτως από την ιστορική εξέλιξη. Η εξέλιξη θα προχωρούσε, επομένως, σε μια κατεύθυνση που *θα έθετε σε κίνδυνο την εμφάνιση και την πραγματοποίηση του τελικού σκοπού*. Γιατί το νομικό σύστημα, που είναι εξαναγκασμένο να δημιουργήσει το προλεταριάτο με αυτό τον τρόπο, *πρέπει να ανατραπεί* – και ποιος ξέρει τι σπασμοί και τι τραυματισμοί θα προκληθούν από μια μετάβαση που οδηγεί από το βασίλειο της αναγκαιότητας στο βασίλειο της ελευθερίας μέσα από μια τέτοια *παράκαμψη*; [...] Εξαρτάται από το προλεταριάτο αν θα ξεκινήσει η αληθινή ιστορία της ανθρωπότητας, δηλαδή η *εξουσία της ηθικής πάνω στους θεσμούς και τα οικονομικά*.

(Lukács, 1968: 51-52)

Αυτή η παράθεση δείχνει τη μεγάλη δύναμη ενόρασης του Λούκατς σχετικά με την αντικειμενική διαλεκτική μιας ορισμένης μορφής εξέλιξης, που διατυπώνεται από μια σχετικά αφηρημένη φιλοσοφική οπτική γωνία. Συγκριτικά, προτιμώντας «τις πράξεις» έναντι «των λέξεων», ο Λένιν ήταν ιδιαίτερα απορροφημένος με την προσπάθεια να αποσπάσει και την τελευταία ρανίδα πρακτικών σοσιαλιστικών δυνατοτήτων από την αντικειμενική οργανική διευθέτηση της κατάστασής του, ώστε δεν μπορούσε να ενδώσει σε τέτοιες θεωρητικές προσδοκίες το 1919. Μέχρι τη στιγμή που ξεκίνησε να επικεντρώνεται στον τρομερό κίνδυνο μιας ολοένα και αυξανόμενης κυριαρχίας «θεσμών της αναγκαιότητας» πάνω στα ιδανικά του σοσιαλισμού, ήταν πολύ αργά –όχι μόνο για εκείνον προσωπικά, αλλά ιστορικά πολύ αργά– για να ανατραπεί η πορεία των εξελίξεων. Η ιδέα της αυτόνομης δράσης της εργατικής τάξης είχε αντικατασταθεί από την υπεράσπιση του «μεγαλύτερου δυνατού συγκεντρωτισμού».⁵ Τόσο τα σοβιέτ όσο και τα ερ-

γοστασιακά συμβούλια αποστερήθηκαν όλης της αποτελεσματικής τους εξουσίας, και στην πορεία της αντιπαράθεσης των σωματείων, όλες οι προσπάθειες να διασφαλιστεί, έστω σε περιορισμένο βαθμό, ο αυτοπροσδιορισμός για τη βάση της εργατικής τάξης, απορρίφθηκαν ως «συνδικαλιστικές ανοησίες»⁶ και ως «παρέκκλιση προς τον συνδικαλισμό και τον αναρχισμό» (Lenin, Vol. 32: 246),⁷ θεωρούμενες ως άμεσες απειλές για τη δικτατορία του προλεταριάτου. Η σκληρή ειρωνεία όλων αυτών είναι ότι ο ίδιος ο Λένιν, πλήρως αφοσιωμένος στο σκοπό της σοσιαλιστικής επανάστασης, συνέβαλε στην παράλυση των ίδιων των δυνάμεων της βάσης της εργατικής τάξης, στις οποίες επιχείρησε να στραφεί αργότερα για βοήθεια, όταν αντιλήφθηκε τον μοιραίο κίνδυνο εκείνων των εξελίξεων στη Ρωσία, οι οποίες θα κορυφώνονταν στον σταλινισμό. Μπροστά σε αυτό το υπόβαθρο, είναι θλιβερό να βλέπει κανείς τον Λένιν, μια ιδιοφυΐα της ρεαλιστικής στρατηγικής, να συμπεριφέρεται ως απεγνωσμένος ουτοπικός από το 1923 έως τη στιγμή του θανάτου του, προτάσσοντας επίμονα απέλπιστα σχήματα –όπως η πρόταση της δημιουργίας μιας πλειοψηφίας στην Κεντρική Επιτροπή από στελέχη της εργατικής τάξης, ώστε να αδρανοποιηθεί η κομματική γραφειοκρατία– ελπίζοντας να αναστραφεί αυτή η ήδη πολύ ανεπτυγμένη επικίνδυνη τάση. Η μεγάλη τραγω-

ποτε να έχει το δικαίωμα να ασκήσει άμεσο έλεγχο πάνω σε όλες τις επιχειρήσεις ενός δεδομένου κλάδου της βιομηχανίας. Τα περιφερειακά κέντρα ορίζουν τις λειτουργίες τους με βάση τις τοπικές συνθήκες ζωής κ.λπ., σε συμφωνία με τις γενικές παραγωγικές κατευθύνσεις και τις αποφάσεις του κέντρου». Οτιδήποτε λιγότερο από έναν τέτοιο συγκεντρωτισμό, καταδικάζοταν ως «περιφερειακός αναρχοσυνδικαλισμός».». Βλ. Lenin (Vol. 42: 96).

6. «Όλες αυτές οι συνδικαλιστικές ανοησίες για τους υποχρεωτικούς διορισμούς των παραγωγών πρέπει να πεταχτούν στον κάλαθο των αχρήστων. Το να συνεχίσουμε με αυτόν τον τρόπο θα σήμαινε ότι σπρώχνουμε παράμερα το Κόμμα και κάνουμε αδύνατη τη δικτατορία του προλεταριάτου στη Ρωσία» (Lenin, Vol. 32: 62).

7. Και πάλι: «Η συνδικαλιστική ασθένεια πρέπει και θα θεραπευτεί» (Lenin, Vol. 32: 107).

5. «Ο κομμουνισμός απαιτεί και προϋποθέτει τον μεγαλύτερο δυνατό συγκεντρωτισμό της παραγωγής μεγάλης κλίμακας σε ολόκληρη την χώρα. Το κέντρο της όλης Ρωσίας, επομένως, θα έπρεπε οπωσδή-

δία του Λένιν ήταν ότι η ασύγκριτη, οργανικά συγκεκριμένη, έντονα πρακτική στρατηγική του στο τέλος τον νίκησε. Τον τελευταίο χρόνο της ζωής του, δεν υπήρχε πλέον διέξοδος από τη σχεδόν απόλυτη απομόνωσή του. Οι εξελίξεις, που ο ίδιος περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον, είχε συμβάλει ώστε να δρομολογηθούν, τον είχαν κάνει ιστορικά περιττό. Η συγκεκριμένη μορφή μέσα από την οποία βίωνε την ενότητα θεωρίας και πρακτικής αποδείχθηκε το όριο ακόμα και του μεγαλείου του.

Το εξαιρετικά προβληματικό στον λόγο του Λούκατς ήταν η υπόνοια ότι η αποδοχή της αναγκαιότητας για υψηλότερη παραγωγικότητα και μεγαλύτερη πειθαρχία στην εργασία –ως αποτέλεσμα της άμεσης ηθικής έκκλησης του φιλοσόφου στη συνείδηση των ατομικών προλεταρίων– θα μπορούσε να απομακρύνει τον κίνδυνο που περιγράφηκε τόσο γραφικά και να καταστήσει περιττή τη δημιουργία θεσμών αναγκαιότητας. Ποιος βαθμός πειθαρχίας στην εργασία είναι αρκετά υψηλός υπό συνθήκες εξαιρετικά επείγουσας ανάγκης της απαραίτητης «υλικής βάσης»; Είναι η «σωστή αναγνώριση του ταξικού συμφέροντος» *εκ των πραγμάτων* το τέλος όλων των πιθανών αντικειμενικών αντιφάσεων μεταξύ ατομικού και ταξικού συμφέροντος;

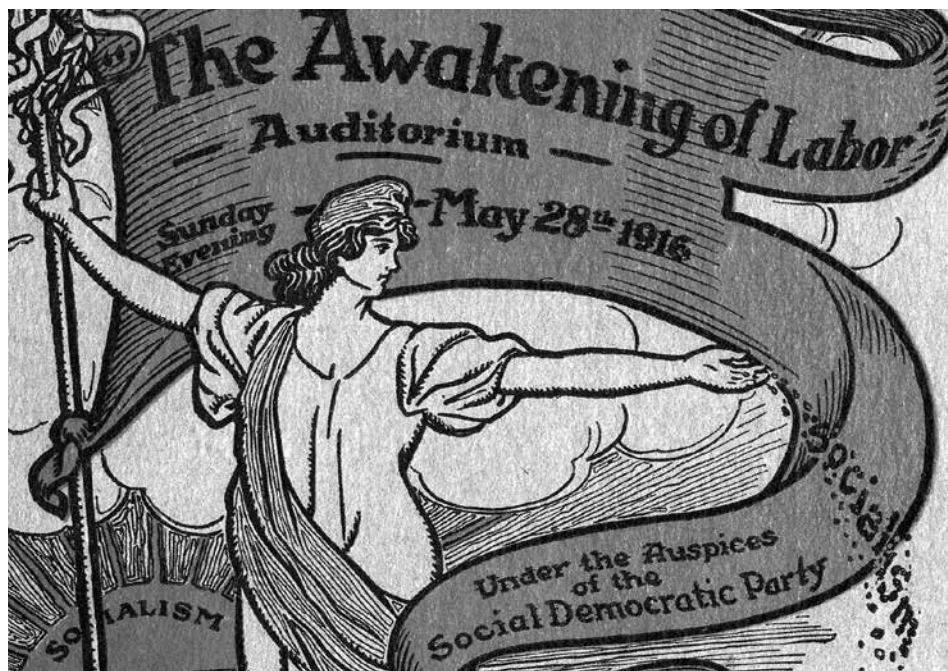
Αυτά και αντίστοιχα ερωτήματα δεν εμφανίζονταν στον ορίζοντα του Λούκατς, που παρέμενε ιδεαλιστικά ασαφής διατυπώνοντας μια ατομικιστική, αλλά ενιαία ηθική βάση μιας κοινωνικής πρακτικής ως *εναλλακτική* στη συλλογική αναγκαιότητα. Ωστόσο, διατύπωνε ξεκάθαρα όχι απλώς την πιθανότητα να στρέψει το προλεταριάτο τη δικτατορία του εναντίον του, αλλά επίσης τις οδυνηρές επιπτώσεις μιας τέτοιας κατάστασης για το μέλλον, όταν «το νομικό σύστημα, που είναι υποχρεωμένο να δημιουργήσει το προλεταριάτο με αυτό τον τρόπο, *πρέπει να ανατραπεί*».

Ήταν, άραγε, αυτή η πρώιμη σκέψη που ο Λούκατς προσπάθησε να ενισχύσει πιο λεπτομερώς υπό το φως των συνεπακόλουθων εξελίξεων, σε μια

αδημοσίευτη «πολιτική διαθήκη» που έγραψε το 1968, μετά από την πικρή καταδίκη του της στρατιωτικής επέμβασης στην Τσεχοσλοβακία; Ακόμα κι αν είναι έτσι, το δίλημμα παραμένει πιο οξύ παρά ποτέ. Ποιοι ήταν εκείνοι οι αντικειμενικοί και υποκειμενικοί προσδιορισμοί που παρήγαγαν την υποταγή του προλεταριάτου στην πολιτική μορφή μέσα από την οποία έπαιρνε την εξουσία και είναι δυνατόν να τους ξεπεράσει; Πώς είναι δυνατόν να αποφευχθούν οι δυνητικοί σπασμοί που σχετίζονται με την επιτακτική ανάγκη να αλλάξουν σε βάθος οι επικρατούσες μορφές πολιτικής ρύθμισης; Ποιος είναι ο προϋποθέσεις μετασχηματισμού των υπάρχοντων άκαμπτων «θεσμών αναγκαιότητας», μέσω των οποίων καταστέλλεται η διαφωνία και ενισχύεται ο καταναγκασμός, σε πιο ευέλικτους θεσμούς κοινωνικής συμμετοχής, προαναγγέλλοντας εκείνη την «ελεύθερη ανάπτυξη των ατομικότητων» που εξακολουθεί να μας διαφεύγει;

Άτομο και τάξη

Σε αυτό το σημείο πρέπει να ξεκαθαρίσουμε τη συνάφεια του προβλήματός μας με τους προβληματισμούς του Μαρξ πάνω στη σχέση μεταξύ ατόμου και τάξης. Επειδή, ελλείψει μιας κατάλληλης κατανόησης αυτής της σκέψης, ο μετασχηματισμός του μεταβατικού πολιτικού σχηματισμού σε μια δικτατορία που ασκείται επίσης πάνω στο προλεταριάτο (παρά την αρχική δημοκρατική πρόθεση) παραμένει βαθιά τυλιγμένη σε ένα πέπλο μυστηρίου. Πώς είναι δυνατόν να λάβει χώρα ένας τέτοιος μετασχηματισμός; Οι ιδέες του «εκφυλισμού», της «υποκατάστασης» και τα συναφή δεν διαπράττουν απλώς το σφάλμα της λήψης του ζητούμενου, αλλά επίσης καταλήγουν σε έναν απατηλό τρόπο αντιμετώπισης, ρητό ή σιωπηρό: δηλαδή ότι η απλή ανατροπή αυτού του πολιτικού σχηματισμού και η αντικατάσταση των

κομματικών γραφειοκρατών από αφοσιωμένους επαναστάτες θα αναστρέψει την διαδικασία – ξεκλώντας ότι οι κατηγορούμενοι κομματικοί γραφειοκράτες ήταν επίσης στην εποχή τους αφοσιωμένοι επαναστάτες. Υποθέσεις αυτού του είδους μεταφέρουν ιδεαλιστικά το πρόβλημα από το επίπεδο των αντικειμενικών αντιφάσεων σε εκείνο της ατομικής ψυχολογίας, που στην καλύτερη περίπτωση μπορεί να εξηγήσει μόνο το ερώτημα του γιατί ένα ορισμένο είδος ανθρώπου είναι πιο κατάλληλο να διαμεσολαβήσει τις αντικειμενικές δομές μιας δεδομένης πολιτικής μορφής, αλλά όχι τη φύση των ίδιων των δομών.

Παρομοίως, θα ήταν πολύ αφελές να δεχτούμε ότι οι νέες δομές πολιτικής κυριαρχίας ξαφνικά και αυτομάτως –και εξίσου μυστηριωδώς– αναδύονται μετά την άρνηση των προλεταρίων να αποδεχθούν μια εντεινόμενη πειραρχία στην εργασία και μια αυτοουσία που τους επιβάλλονται. Αντίθετα, το ίδιο το γεγονός ότι το ερώτημα μπορεί να τεθεί με αυτή τη μορφή είναι ήδη απόδειξη ότι οι δομές κυριαρχίας υπάρχουν πριν καν σκεφτούμε το ερώτημα. Οι προει-

δοποιήσεις και οι απειλές είναι άδειες λέξεις αν δεν προκύπτουν από την υλική εξουσία. Αλλά αν προκύπτουν, η αναπαράσταση των υλικών προταγών ως ηθικών επιταγών που, αν αγνοηθούν, θα ακολουθηθούν από υλικές προταγές και κυρώσεις, αποτελεί ιδεαλιστική αναστροφή της πραγματικής κατάστασης. Στην πραγματικότητα, οι υλικές προταγές εσωτερικεύονται ως ηθικές επιταγές μόνο υπό τις εξαιρετικές συνθήκες μιας κατάστασης έκτακτης ανάγκης, όταν η ίδια η πραγματικότητα αποκλείει την πιθανότητα εναλλακτικών πορειών δράσης. Το να ταυτίσουμε αυτά τα δύο –δηλαδή να αντιμετωπίσουμε τις υλικές προταγές ως ηθικές επιταγές– θα σήμαινε να κλειδώσουμε τις ζωογόνες διεργασίες της κοινωνίας μέσα στα αφόρτα στενά όρια μιας μόνιμης κατάστασης έκτακτης ανάγκης.

Ποιες είναι οι δομές κυριαρχίας στη βάση των οποίων αναδύεται η νέα πολιτική μορφή, τις οποίες πρέπει να ξεφορτωθεί ώστε να μην παραμείνουν το μόνιμο εμπόδιο για την πραγματοποίηση του σοσιαλισμού; Σε συζητήσεις της μαρξικής κριτικής του κράτους, αυτό

που συνήθως ξεχνιέται είναι ότι δεν αφορά απλώς τον τερματισμό μιας συγκεκριμένης μορφής ταξικής διακυβέρνησης –της καπιταλιστικής– αλλά ένα πολύ πιο θεμελιακό ζήτημα: την πλήρη χειραφέτηση του κοινωνικού ατόμου. Το ακόλουθο παράθεμα το ξεκαθαρίζει πλήρως:

«Οι προλετάριοι, αν πρόκειται να υποστηρίξουν τη θέση τους ως άτομα, πρέπει να καταργήσουν την ως τώρα επικρατούσα συνθήκη της ύπαρξής τους (που ήταν επιπλέον εκείνη όλης της κοινωνίας ως τότε), δηλαδή την *εργασία*. Επομένως, βρίσκονται σε άμεση αντίθεση με τη μορφή μέσω της οποίας ως τώρα τα άτομα από τα οποία συνίσταται μια κοινωνία, *εκφράζονταν συλλογικά*, δηλαδή το κράτος. Για να υποστηρίξουν τη θέση τους ως άτομα, επομένως, πρέπει να ανατρέψουν το κράτος.»

(Marx & Engels, 1976β: 80)

Δοκιμάστε να απομακρύνετε την έννοια των «ατόμων» από αυτόν τον συλλογισμό και το όλο εγχείρημα γίνεται ανούσιο· γιατί, η ανάγκη να καταργηθεί το κράτος αναδύεται επειδή τα άτομα δεν μπορούν να «υποστηρίξουν τη θέση τους ως άτομα» και όχι απλώς επειδή μια τάξη βρίσκεται υπό την κυριαρχία μιας άλλης.

Το ίδιο σκεπτικό εφαρμόζεται και στο ζήτημα του ατόμου και της τάξης. Και πάλι οι μελέτες της θεωρίας του Μαρξ αγνοούν κατά κανόνα αυτή την πλευρά και επικεντρώνονται σε αυτά που λέει για τη χειραφέτηση του προλεταριάτου από την αστική τάξη. Αλλά ποιο θα ήταν το νόημα αυτής της χειραφέτησης, αν τα άτομα που αποτελούν το προλεταριάτο παρέμεναν κυριαρχούμενα από το προλεταριάτο ως τάξη; Και είναι ακριβώς αυτή η σχέση κυριαρχίας που *προϋπάρχει* της εγκαθίδρυσης της δικτατορίας του προλεταριάτου. Δεν υπάρχει καμιά ανάγκη να εγκαθιδρυθεί ξανά η κυριαρχία των προλετάρων από το προλεταριάτο, καθώς αυτή η κυριαρχία ήδη υπάρχει, αν και σε διαφορετική μορφή, πολύ καιρό πριν το ερώτημα της

κατάληψης της εξουσίας αναδυθεί ιστορικά:

«Η τάξη με τη σειρά της αποκτά *μία ανεξάρτητη ύπαρξη ως προς τα επιμέρους άτομα*, έτσι ώστε τα τελευταία να βρίσκουν τις συνθήκες ζωής τους *προκαθορισμένες*, ενώ η θέση τους στη ζωή και, άρα, η προσωπική τους εξέλιξη *ανατίθεται σε αυτά από την τάξη τους*, έτσι ώστε τελικά να *υποτάσσεται* σε αυτή. Πρόκειται για το ίδιο φαινόμενο με την *υπαγωγή των ξεχωριστών ατόμων στον καταμερισμό της εργασίας*, όπου μπορούν να απομακρυνθούν από αυτόν μόνο με την *κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της ίδιας της εργασίας*».

(Marx & Engels, 1976β: 77)

Φυσικά, αυτή η πλευρά ταξικής κυριαρχίας ισχύει σε όλες τις μορφές της ταξικής κοινωνίας, άσχετα από τα ξεχωριστά τους πολιτικά εποικοδομήματα. Δεν θα μπορούσε να είναι και αλλιώς, δεδομένης της ύπαρξης ασυμβίβαστων διαταξικών ανταγωνισμών. Όντως, η υπαγωγή των ατόμων στην τάξη τους είναι αναγκαίο συνεπακόλουθο της τελευταίας. Επιπλέον, ο όρος αυτός εφαρμόζεται με τον ίδιο τρόπο σε ανεπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη όσο και στα λίγο-πολύ υπανάπτυκτα κράτη. Θα ήταν, συνεπώς, απατηλό να περιμένει κανείς ότι οι πολιτικές συνέπειες αυτής της αντικειμενικής δομικής αντίφασης θα μπορούσαν να αποφευχθούν απλά λόγω κάποιων αδιαμφισβήτητων διαφορών στο επίπεδο του νομικο-πολιτικού εποικοδομήματος· διότι η αντίφαση υπό συζήτηση είναι ένας αντικειμενικός ανταγωνισμός της *κοινωνικο-οικονομικής βάσης* όπως δομείται σύμφωνα με έναν ιεραρχικό *κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας*, παρ' ότι φυσικά εμφανίζεται επίσης και στο πολιτικό επίπεδο. Υπό οποιαδήποτε αυτοαποκαλούμενη «εκλεγμένη δικτατορία των υπουργών» (ή επιπλέον, υπό οποιαδήποτε άλλη μορφή φιλελεύθερης δημοκρατίας) βρίσκεται η «μη εκλεγμένη δικτατορία» του ιεραρχικού-κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, ο οποίος επιβάλλει δομικά τη μία

τάξη πάνω στην άλλη και την ίδια στιγμή υποτάσσει τα άτομα στην ίδια τους την τάξη, προορίζοντάς τα για μια στενά καθορισμένη θέση και ρόλο στην κοινωνία σύμφωνα με τις υλικές επιταγές του κυρίαρχου κοινωνικο-οικονομικού συστήματος και, επομένως, εξασφαλίζοντας χωρίς τελετουργίες πως ακόμη κι αν οι υπουργοί έρχονται και παρέχονται καταπώς το θέλουν οι ψηφοφόροι, η δομή της κυριαρχίας παραμένει ανέπαφη.

Παραδόξως, αυτό το δίλημμα της δομικής κυριαρχίας των ατόμων από την ίδια τους την τάξη γίνεται περισσότερο και όχι λιγότερο οξύ στον απόηχο της επανάστασης. Στην προηγούμενη μορφή της κοινωνίας, η οξύτητα του διαταξικού ανταγωνισμού δίνει έναν φαινομενικά –και σε σημαντικό βαθμό επίσης αντικειμενικά– καλοπροαίρετο χαρακτήρα στην υπαγωγή των ατόμων στην τάξη τους, καθώς η τάξη δεν υπερρασιάζεται μόνο τα δικά της συμφέροντα ως τάξη, αλλά ταυτόχρονα και τα συμφέροντα των ξεχωριστών μελών της απέναντί της τάξης. Οι μεμονωμένοι προλετάριοι αποδέχονται την υπαγωγή τους στην ίδια τους την τάξη –παρ’ ότι ακόμη κι αυτό όχι χωρίς βαθιά ριζωμένες συγκρούσεις για αντικειμενικά επιμέρους συμφέροντα– καθώς η ταξική αλληλεγγύη είναι *αναγκαία συνθήκη* για τη χειραφέτησή τους από την κυριαρχία της καπιταλιστικής τάξης, παρ’ ότι απέχει αστρονομική απόσταση από το να είναι η *επαρκής συνθήκη* για τη χειραφέτησή τους ως *κοινωνικά άτομα*. Όταν όμως η τάξη των καπιταλιστών ηττηθεί και απαλλοτριωθεί, η αντικειμενική δομική αντίθεση ανάμεσα στην τάξη και το άτομο ενεργοποιείται στην πλήρη έντασή της, καθώς ο παράγοντας που μετριάξει τον ενδοταξικό ανταγωνισμό επί της ουσίας απομακρύνεται, ή τουλάχιστον μεταφέρεται στο διεθνές επίπεδο.

Αυτή ακριβώς η αντίθεση ανάμεσα στην τάξη και το άτομο εντείνεται στον απόηχο της επανάστασης μέχρι το σημείο που μπορεί όντως, υπό την απουσία κατάλληλων ρυθμιστικών δυνάμεων και μέτρων, να θέσει σε κίνδυνο την ίδια την επιβίωση της δικτατορίας του προλετα-

ριάτου και να επαναφέρει την κοινωνία στην *προϋπάρχουσα κατάσταση*. Αυτό που παρατηρούμε όμως στο επίπεδο της πολιτικής ιδεολογίας και πρακτικής είναι η παραχάραξη της αναγκαίας προϋπόθεσης της ταξικής χειραφέτησης ως επαρκούς συνθήκης της πλήρους χειραφέτησης, που θεωρείται ότι εμποδίζεται μόνο από «επιβιώσεις από το παρελθόν», ή την «επιβίωση του ταξικού εχθρού». Άρα, ο μάλλον άυλος «εσωτερικός εχθρός» γίνεται μια μυθική δύναμη της οποίας το εμπειρικό αντίβαρο πρέπει να εφευρεθεί για να γεμίσει με εκατομμύρια κοινών ανθρώπων τα στρατόπεδα συγκέντρωσης που θα αναδυθούν.

Δεν μπορεί να δοθεί αρκετή έμφαση στο γεγονός ότι η ιδεολογικοπολιτική αμχανία δεν τρέφεται από τις σάρκες της (γιατί αν το έκανε, θα ήταν σχετικά εύκολο να υπερνικηθεί), αλλά από μια αντικειμενική αντίφαση της κοινωνικο-οικονομικής βάσης. Επειδή «η συνθήκη ύπαρξης των ξεχωριστών προλετάρων, δηλαδή η εργασία», δεν καταργείται, όπως υποστήριζε ο Μαρξ –επειδή, με άλλα λόγια, ο ιεραρχικός κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας παραμένει η θεμελιώδης ρυθμιστική δύναμη του κοινωνικού ανταγωνισμού– ο ανταγωνισμός, στερημένος από τη δικαιολόγησή του μέσα από την απαλλοτρίωση της αντίθετης τάξης, εντείνεται, δημιουργώντας μια νέα μορφή αποξένωσης ανάμεσα στα άτομα που αποτελούν την κοινωνία και την πολιτική εξουσία που ελέγχει τις αλληλεπιδράσεις τους. Επειδή η δικτατορία του προλεταριάτου δεν μπορεί να απομακρύνει τις «αντιθέσεις της κοινωνίας των πολιτών» καταργώντας και τις δύο πλευρές του κοινωνικού ανταγωνισμού, συμπεριλαμβανομένης της εργασίας –αντιθέτως, πρέπει να οραματιστεί την ισχυροποίηση της δεύτερης εντός της λειτουργίας της απολύτως απαραίτητης «υλικής βάσης»– «το προλεταριάτο στρέφει τη δικτατορία του ενάντια στον εαυτό του».⁸ Ή, για να είμαστε πιο ακριβείς, για να διατηρήσει

8. Όπως το θέτει ο Λούκατς στο απόσπασμα που παρατέθηκε νωρίτερα.

την εξουσία του επί της κοινωνίας ως τάξη, το προλεταριάτο στρέφει τη δικτατορία του ενάντια σε όλα τα άτομα που αποτελούν την κοινωνία, συμπεριλαμβανόμενων των προλετάρων. (Όντως, αν συμπεριλάβει κανείς το κόμμα και τους υπαλλήλους του κράτους που έχουν την εντολή να εκτελέσουν συγκεκριμένες λειτουργίες και όχι άλλες, ακολουθώντας τις προσαγές του υπάρχοντος συστήματος και όχι τα δικά τους αποκλειστικά επιμέρους συμφέροντα, ακόμα και αν, λόγω της προνομιάς θέσης τους ως προς το μηχανισμό εξουσίας, είναι στη θέση να οικειοποιηθούν ένα μεγαλύτερο κομμάτι του κοινωνικού προϊόντος απ' ό,τι άλλες ομάδες ατόμων, είτε το κάνουν όντως είτε όχι).

Καθώς η μία πλευρά της αντίθεσης για την οποία μιλάει ο Μαρξ – η εργασία – δεν μπορεί να διατηρηθεί από μόνη της στις νέες συνθήκες της μεταπαστατικής κοινωνίας πρέπει να βρεθεί και για την άλλη πλευρά μια νέα μορφή με την οποία θα εμφανίζεται. Η απαλλοτρίωση της καπιταλιστικής τάξης και η ριζική διακοπή και τροποποίηση των κανονικών συνθηκών της αγοράς, οι οποίες χαρακτηρίζουν τη λειτουργία της ανταλλακτικής κοινωνίας, επιβάλλουν ριζικά νέες λειτουργίες για το προλεταριακό κράτος. Αυτό καλείται να ρυθμίσει, *εξολοκλήρου* και στα επιμέρους, την παραγωγική και καταναλωτική διαδικασία, προσδιορίζοντας απευθείας την κατανομή των κοινωνικών πόρων, τις συνθήκες και την εντατικότητα της εργασίας, το ρυθμό της απόσπασης υπεραξίας και συσσώρευσης και το συγκεκριμένο μερίδιο κάθε ατόμου σε εκείνη τη μερίδα του κοινωνικού προϊόντος που το κάνει διαθέσιμο για κατανάλωση. Στο εξής ερχόμαστε αντιμέτωποι με ένα σύστημα παραγωγής στο οποίο η απόσπαση υπεραξίας καθορίζεται πολιτικά στην πιο συνοπτική της μορφή, χρησιμοποιώντας εξοικονομικά κριτήρια (εντέλει την επιβίωση του ίδιου του κράτους) το οποίο κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες μπορεί στην πραγματικότητα να διακόψει ή ακόμα και να καθυστερήσει χρονικά την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων.

Μια τέτοια πολιτικά καθορισμένη απόσπαση υπεραξίας – η οποία, κάτω από συνθήκες ακραίας εξαθλίωσης και με την απουσία αυστηρά οικονομικών ρυθμιστικών δυνάμεων και μηχανισμών, μπορεί όντως να φτάσει σε επικίνδυνα υψηλά επίπεδα, οπότε και πττάται από μόνη της καθώς γίνεται αντιπαραγωγική – αναπότρεπτα οξύνει την αντίφαση ανάμεσα στους μεμονωμένους παραγωγούς και το κράτος, με πολύ σοβαρές συνέπειες για την πιθανότητα *διαφώνιας* σε αυτό. Γιατί υπό αυτές τις συνθήκες η διαφώνια μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την απόσπαση υπεραξίας (και ό,τι άλλο έχει χτιστεί πάνω σε αυτή), άρα πιθανώς να στερήσει τη δικτατορία του προλεταριάτου από την υλική της βάση και να αμφισβητήσει την ίδια της την επιβίωση.

Αντίθετα, το φιλελεύθερο κράτος υπό κανονικές συνθήκες δεν έχει ανάγκη να ρυθμίσει *άμεσα* την απόσπαση υπεραξίας, καθώς εξασφαλίζουν κάτι τέτοιο οι πολύπλοκοι μηχανισμοί της παραγωγής εμπορευμάτων. Το μόνο που χρειάζεται να κάνει είναι να εξασφαλίσει *έμμεσα* την περιφρούρηση του ίδιου του οικονομικού συστήματος. Επομένως, δεν χρειάζεται να ανησυχήσει καθόλου για τις εμφανίσεις πολιτικής διαφώνιας, όσο οι απρόσωποι μηχανισμοί της εμπορευματικής παραγωγής συνεχίζουν ανενόχλητοι τη λειτουργία τους. Φυσικά, η κατάσταση αλλάζει σημαντικά σε καιρούς μεγάλης κρίσης, όταν οι δυνάμεις της αντιπολίτευσης δεν μπορούν πλέον να περιοριστούν μόνο στη διεκδίκηση του *ρυθμού* απόσπασης υπεραξίας, αλλά πρέπει να αμφισβητήσουν τον ίδιο τον *τρόπο* της παραγωγής και οικειοποίησης της υπεραξίας. Αν το κάνουν αυτό έστω και με λίγη επιτυχία, τότε το καπιταλιστικό κράτος μπορεί να υποχρεωθεί να υιοθετήσει μεταρρυθμίσεις που απέχουν πολύ από το να χαρακτηριστούν φιλελεύθερες. Παρομοίως, κάτω από συνθήκες ανάπτυξης όπως οι σημερινές, όταν μπορούμε να παρατηρήσουμε σαν τάση ότι ολόκληρο το σύστημα του παγκόσμιου καπιταλισμού γίνεται ακραία «δυσλειτουργικό», το κράτος είναι υποχρεωμένο να αναλαμβάνει όλο

Βερολίνο 1989

και πιο άμεσες ρυθμιστικές λειτουργίες, με ενδεχόμενες σοβαρές συνέπειες στη διαφωνία και την αντιπολίτευση. Ακόμα όμως και κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι αντίστοιχες δομές είναι θεμελιωδώς διαφορετικές στο ότι η πολιτική εμπλοκή του καπιταλιστικού κράτους εφαρμόζεται σε ένα πανταχού παρόν σύστημα εμπορευματικής παραγωγής και ο υποβόσκων σκοπός είναι η ανασύνταξη του αυτορυθμιστικού χαρακτήρα του τελευταίου, είτε κάτι τέτοιο μπορεί να ολοκληρωθεί με επιτυχία είτε όχι. Αντίθετα, το μετεπαναστατικό κράτος συνδυάζει, σαν ζήτημα *κανονικότητας*, τη λειτουργία του συνολικού πολιτικού ελέγχου με εκείνη της εξασφάλισης και ρύθμισης της απόσπασης υπεραξίας ως τον νέο τρόπο συνέχισης των διαδικασιών της υλικής ζωής της κοινωνίας. Αυτή ακριβώς η στενή συσσωμάτωση αυτών των δύο παράγει φαινομενικά αξεπέραστες δυσκολίες για τη διαφωνία και την αντιπολίτευση.

Σπάζοντας την κυριαρχία του κεφαλαίου

Όλα αυτά κάνουν έντονα ανάγλυφο το δίλημμα που έχουμε να αντιμετωπίσουμε όταν προσπαθούμε να οραματιστούμε μια σοσιαλιστική λύση στα υπάρχοντα

προβλήματα. Το 1957, ένας νεαρός και ταλαντούχος Γερμανός συγγραφέας, ο Κόνραντ Ράινοχολτ (Conrad Rheinhold), χρειάστηκε να εγκαταλείψει επειγόντως την ΛΔΓ, όπου λειτουργούσε ένα πολιτικό καμπαρέ στον απόηχο του 20^{ου} Συνεδρίου. Αφότου είχε αποκτήσει λίγη εμπειρία της ζωής στη Δυτική Γερμανία, του ζητήθηκε από το *Der Spiegel* να περιγράψει τη βασική διαφορά ανάμεσα στην παλιά και τη νέα κατάσταση που βίωνε. Αυτή ήταν η απάντησή του: «Στην Ανατολή το πολιτικό καμπαρέ υποτίθεται πως αλλάζει την κοινωνία, αλλά δεν του επιτρέπεται να πει τίποτε· στη Δύση τού επιτρέπεται να πει οτιδήποτε του αρέσει, στο βαθμό που δεν μπορεί να αλλάξει απολύτως τίποτε» (*«Im Osten soll das Kabarett die Gesellschaft ändern, darf aber nichts sagen; im Westen kann es alles sagen, darf aber nichts ändern»*). Υπάρχει διέξοδος από αυτό το επίπονο δίλημμα; Αν υπάρχει, τότε πρέπει να βρίσκεται μέσα στην ωρίμανση των αντικειμενικών συνθηκών ανάπτυξης μετά τις οποίες μπορούν να συσχετιστούν τα πολιτικά κινήματα, είτε επιταχύνοντας σε μεγάλο βαθμό είτε δυσκολεύοντας κατά πολύ το ξεδίπλωμά τους. Με αυτή την έννοια, είναι πολύ σημαντικό αν οι μετεπαναστατικές κοινωνίες αντιπροσωπεύουν κάποια νέα μορφή καπιταλισμού ή όχι (τον «κρατικό

καπιταλισμό», για παράδειγμα). Γιατί αν το κάνουν, με τον ερχομό της επανάστασης δεν συνέβη τίποτε στην πραγματικότητα: δεν έγιναν πραγματικά βήματα προς την κατεύθυνση της χειραφέτησης και η υποτιθέμενη μονολιθική εξουσία του καπιταλισμού που επικρατεί σε όλες του τις μορφές κάνει το μέλλον να φαίνεται εξαιρετικά ζοφερό.

Ο Μαρξ έγραψε το *Κεφάλαιο* με σκοπό να υπηρετήσει την ανατροπή της εξουσίας του *κεφαλαίου*, όχι απλά του *καπιταλισμού*. Κι όμως, κατά αρκετά περίεργο τρόπο, ακριβώς στην κατανόηση αυτής της πιο ενδόμυχης φύσης του έργου του βρίσκονται και οι μεγαλύτερες και πιο καταστροφικές παρανοήσεις του. Ο τίτλος του πρώτου βιβλίου του Α' τόμου του *Κεφαλαίου* μεταφράστηκε πρώτα στα αγγλικά, υπό την επίβλεψη του Ένγκελς (Engels), ως «Μια κριτική ανάλυση της καπιταλιστικής παραγωγής», ενώ το πρωτότυπο αναφέρει «Η διαδικασία της παραγωγής του κεφαλαίου» (*Der Produktionsprozess des Kapitals*), το οποίο είναι κάτι ριζικά διαφορετικό. Το έργο του Μαρξ ασχολείται με τις συνθήκες παραγωγής και αναπαραγωγής του ίδιου του κεφαλαίου –της γένεσης και της εξάπλωσής του, όπως επίσης και των έμφυτων αντιφάσεων που προμηνύουν τη διαδοχή του μέσα από μια «μακρά και επίπονη διαδικασία ανάπτυξης»– ενώ η λανθασμένα μεταφρασμένη εκδοχή μιλάει μόνο για μια δεδομένη φάση της καπιταλιστικής παραγωγής, ενώ συγχέει με μπερδεμένο τρόπο τις έννοιες της «καπιταλιστικής παραγωγής» και της «παραγωγής του κεφαλαίου».

Η έννοια του κεφαλαίου είναι πολύ πιο θεμελιώδης από εκείνη του καπιταλισμού. Η δεύτερη περιορίζεται σε μια σχετικά σύντομη ιστορική περίοδο, ενώ η πρώτη ενσωματώνει πολλά περισσότερα από αυτό. Συνδέεται, πέρα από τον τρόπο λειτουργίας της δεδομένης καπιταλιστικής κοινωνίας, με τις συνθήκες προέλευσης και ανάπτυξης της καπιταλιστικής παραγωγής, συμπεριλαμβανομένων των φάσεων όταν η εμπορευματική παραγωγή δεν έχει διεισδύσει παντού και δεν είναι τόσο κυρίαρχη όσο

είναι υπό τον καπιταλισμό. Στην άλλη πλευρά της ριζικής κοινωνικοϊστορικής γραμμής του διαχωρισμού που χαράχθηκε από την κατάρρευση του καπιταλισμού, ενδιαφέρεται εξίσου για τις μορφές και τους τρόπους μέσα από τους οποίους η ανάγκη για παραγωγή κεφαλαίου πρόκειται να επιζηήσει σε μετακαπιταλιστικές κοινωνίες για μια μακρά και επίπονη ιστορική περίοδο –μέχρις ότου δηλαδή ο ίδιος ο ιεραρχικός κοινωνικός καταμερισμός εργασίας αντικατασταθεί με επιτυχία και η κοινωνία αναδομηθεί ολοκληρωτικά σύμφωνα με τον ελεύθερο συνεταιρισμό των κοινωνικών ατόμων που συνειδητά ρυθμίζουν τις δραστηριότητες της ζωής τους.

Η κυριαρχία του κεφαλαίου, που εδράζεται στο κυρίαρχο σύστημα καταμερισμού εργασίας (το οποίο δεν μπορεί πιθανώς να καταργηθεί με μια πολιτική πράξη και μόνο, όσο ριζοσπαστική και ελεύθερη από οποιονδήποτε «εκφυλισμό» κι αν είναι), επομένως, δεσπόζει σε ένα σημαντικό διάστημα της μεταβατικής περιόδου, παρ' ότι πρέπει να επιδεικνύει τα χαρακτηριστικά μιας *τάσης μείωσης* αν η μετάβαση πρόκειται να έχει την οποιαδήποτε επιτυχία. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι μετεπαναστατικές κοινωνίες παραμένουν «καπιταλιστικές», όπως ακριβώς οι φεουδαρχικές και οι προηγούμενες κοινωνίες δεν μπορούν να χαρακτηριστούν δόκιμα καπιταλιστικές μόνο βάσει της περισσότερο ή λιγότερο εκτεταμένης χρήσης νομισματικού κεφαλαίου και του περισσότερο ή λιγότερο αναπτυγμένου μεριδίου που καταλαμβάνει σε αυτές η εμπορευματική παραγωγή, ως δευτερεύον στοιχείο. Ο καπιταλισμός είναι εκείνη η συγκεκριμένη φάση παραγωγής κεφαλαίου στην οποία:

1. η *παραγωγή για ανταλλαγή* (και άρα η μεσολάβηση και η κυριαρχία της αξίας χρήσης από την ανταλλακτική αξία) *έχει διεισδύσει παντού*·
2. η ίδια η *εργατική δύναμη*, ακριβώς όπως και καθετί άλλο, αντιμετωπίζεται ως *εμπόρευμα*·
3. το κίνητρο για *κέρδος* είναι μια θεμελιώδης ρυθμιστική δύναμη της παραγωγής·

4. ο ζωτικής σημασίας μηχανισμός της απόσπασης υπεραξίας, ο ριζικός διαχωρισμός των μέσων παραγωγής από τους παραγωγούς, αποκτά μια *εγγενώς οικονομική μορφή*.
5. η οικονομικά αποσπασμένη υπεραξία γίνεται αντικείμενο *ιδιωτικής οικειοποίησης* από τα μέλη της καπιταλιστικής τάξης.
6. ακολουθώντας την ίδια της την *οικονομική προσαγωγή* για ανάπτυξη και εξάπλωση, η παραγωγή κεφαλαίου τείνει προς μια *παγκόσμια ολοκλήρωση*, μέσω της διαμεσολάβησης της παγκόσμιας αγοράς, ως ένα καθολικά αλληλοεξαρτώμενο σύστημα οικονομικής κυριαρχίας και υποταγής.

Το να μιλήσουμε για καπιταλισμό σε μετεπαναστατικές κοινωνίες, όταν από αυτά τα αναγκαία καθοριστικά χαρακτηριστικά μόνο ένα –το τέταρτο– εξακολουθεί να ισχύει, και ακόμη κι αυτό σε μια ριζικά παραλλαγμένη μορφή όπου η απόσπαση υπεραξίας ρυθμίζεται πολιτικά και όχι οικονομικά, μπορεί να γίνει μόνο αγνοώντας ή διαστρεβλώνοντας τις αντικειμενικές συνθήκες ανάπτυξης, με σοβαρές συνέπειες για τη δυνατότητα να αποκτήσουμε μια εικόνα της πραγματικής φύσης των προβλημάτων που διακυβεύονται.

Το κεφάλαιο διατηρεί την –σε καμία περίπτωση απερίοριστη– κυριαρχία του στις μετεπαναστατικές κοινωνίες κυρίως μέσα από:

1. τις υλικές επιταγές που οριοθετούν τις δυνατότητες της ολότητας των διαδικασιών της ζωής,
2. τον κληρονομημένο κοινωνικό καταμερισμό εργασίας που, παρά τις σημαντικές τροποποιήσεις του, αντιφάσκει με την «ανάπτυξη των ελεύθερων ατομικότητων»,
3. την αντικειμενική δομή του διαθέσιμου μηχανισμού παραγωγής (συμπεριλαμβανομένων του εργοστασίου και των μηχανημάτων) και της ιστορικά αναπτυγμένης και περιορισμένης μορφής της επιστημονικής γνώσης, οι οποίες παρήχθησαν και οι δύο αρχικά στο πλαίσιο της παραγωγής κεφαλαίου και υπό τις συνθήκες του

κοινωνικού καταμερισμού εργασίας και,

4. τους δεσμούς και τις διασυνδέσεις των μετεπαναστατικών κοινωνιών με το παγκόσμιο σύστημα του καπιταλισμού, είτε αυτές παίρνουν τη μορφή ενός «ειρηνικού ανταγωνισμού» (δηλαδή εμπορικές και πολιτισμικές ανταλλαγές) είτε εκείνη μιας δυναμικά θανάσιμης αντίθεσης (από τον ανταγωνισμό των αμυντικών εξοπλισμών μέχρι περισσότερο ή λιγότερο περιορισμένες πραγματικές αντιπαραθέσεις σε αμφισβητούμενες περιοχές).

Επομένως, το ζήτημα είναι ασύγκριτα πολυπλοκότερο και επιδραστικότερο από τον συμβατικό χαρακτηρισμό του ως η επιταγή της συσσώρευσης κεφαλαίου, που τώρα έχει μετονομαστεί σε «σοσιαλιστική συσσώρευση».

Το κεφάλαιο αποτελεί ένα εξαιρετικά αντιφατικό παγκόσμιο σύστημα, με τις καπιταλιστικές «μπτροπολιτικές» χώρες και τις μεγάλες μετεπαναστατικές κοινωνίες ως τους πόλους του, οι οποίοι σχετίζονται με πολλαπλές διαβαθμίσεις και στάδια μεικτής ανάπτυξης. Αυτή ακριβώς η δυναμική και αντιφατική ολότητα κάνει τις δυνατότητες διαφωνίας και αντιπολίτευσης πολύ πιο ελπιδοφόρες απ' ό,τι θα υποδήλωνε η μονολιθική σύλληψη της εξουσίας του καπιταλισμού. Οι μετεπαναστατικές κοινωνίες είναι επίσης μετακαπιταλιστικές κοινωνίες, με τη σημαντική έννοια πως οι αντικειμενικές δομές τους αποτρέπουν αποτελεσματικά την παλινόρθωση του καπιταλισμού. Είναι βέβαιο πως οι εσωτερικές τους αντιφάσεις, που ολόένα περιπλέκονται και εντείνονται από τις αλληλεπιδράσεις τους με τις καπιταλιστικές χώρες, μπορεί να παραγάγουν μετατοπίσεις και προσαρμογές εντός των δομών τους προς όφελος των εμπορευματικών σχέσεων. Σε κάθε περίπτωση, η πιθανότητα τέτοιων μετατοπίσεων και προσαρμογών είναι αρκετά περιορισμένη. Είναι αυστηρά οριοθετημένη από το γεγονός ότι η πολιτική απόσπαση υπεραξίας δεν μπορεί να τροποποιηθεί δραστικά χωρίς να επηρεάσει καθοριστι-

κά (στην πραγματικότητα απειλώντας) την υπάρχουσα πολιτική εξουσία. Η συστηματική παρεμπόδιση και αποτροπή της διαφωνίας συμπληρώνεται από την εξαιρετικά περιορισμένη επιτυχία των πρόσφατων προσπαθειών να εισαχθούν αυστηρά οικονομικοί μηχανισμοί στη συνολική δομή της παραγωγής. Οι μετεπαναστατικές κοινωνίες μέχρι τώρα δεν έχουν τέτοιους αυτορυθμιστικούς μηχανισμούς που θα διασφάλιζαν ότι οι διαφωνούντες «λένε ό,τι τους αρέσει χωρίς να αλλάζουν τίποτε απολύτως». Θα ήταν όντως μια πύρρειος νίκη αν αναπτυσσόταν η διαφωνία στις μετεπαναστατικές κοινωνίες παράλληλα με την εισαγωγή εκ νέου ισχυρών καπιταλιστικών μηχανισμών και θεσμών. Μπορεί κάποιος, λοιπόν, να φανταστεί θετικές εξελίξεις με αυτή την έννοια, μόνο αν το σύστημα βρει έναν τρόπο να πετύχει μια αποτελεσματικά και θεσμικά θεμελιωμένη κατανομή της πολιτικής εξουσίας (ακόμη κι αν είναι πολύ περιορισμένη σε πρώτη φάση) που να μην αντιπροσωπεύει έναν κίνδυνο για τον κυρίαρχο τρόπο απόσπασης υπεραξίας ως τέτοια – παρ’ ότι εξ ανάγκης θα αμφισβητούσε τις συγκεκριμένες μορφές και υπερβολές του. Με άλλα λόγια, η «αποκέντρωση», η «διαφοροποίηση», η «αυτονομία» και τα συναφή πρέπει να εφαρμοστούν στις μετεπαναστατικές κοινωνίες ως –καταρχάς– πολιτικές αρχές, αν πρόκειται να έχουν οποιοδήποτε νόημα.

Η δυναμική και αντιφατική ολότητα που αναφέρθηκε παραπάνω είναι επίσης μια πέρα για πέρα *αλληλένδετη* ολότητα. Ό,τι συμβαίνει σε έναν τόπο έχει μεγάλη σημασία για τις δυνατότητες ανάπτυξης αλλού. Η απαίτηση μιας πολύ

μεγαλύτερης αποτελεσματικότητας για τη διαφωνία και την αντιπολίτευση στη Δύση αναδύεται τώρα σε συνθήκες που το καπιταλιστικό σύστημα δείχνει σοβαρά συμπτώματα κρίσης, με δυνητικά εκτεταμένες συνέπειες. Η εξασθένηση των ζωτικής σημασίας μηχανισμών ελέγχου της εμπορευματικής κοινωνίας –οι οποίοι στην κανονική τους λειτουργία εξουδετερώνουν με επιτυχία τη διαφωνία και την αντιπολίτευση χωρίς την παραμικρή ανάγκη για καταστολή– παρέχει μεγαλύτερο πεδίο για την ανάπτυξη αποτελεσματικών εναλλακτικών και η συζήτηση περί «πλουραλισμού» πρέπει να τοποθετηθεί στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής. Την ίδια στιγμή, είναι βαρύνουσας σημασίας το γεγονός ότι ουσιαστικά όλες οι δυνάμεις της Αριστεράς έχουν αποσυνδεθεί απολύτως από μια πρότερη άκριτη στάση σχετικά με την αξιολόγηση των μετεπαναστατικών εξελίξεων. Αυτή η στάση στο παρελθόν αντανακλούσε μια κατάσταση εξαναγκασμένης *ακινησίας όπου* δεν μπορούσε να οραματιστεί κάτι παραπάνω από την επαναλαμβανόμενη επιβεβαίωση του ιδανικού της ως «διακήρυξη προθέσεων» για το μέλλον, όσο απόμακρο κι αν ήταν αυτό, αντί να διεξάγει μια ρεαλιστική αξιολόγηση μιας ιστορικής εμπειρίας σε σχέση με τα δικά της συγκεκριμένα καθήκοντα. Σε έναν κόσμο συνολικής αλληλεξάρτησης, αν προκύψουν αποτελεσματικά επιτεύγματα από αυτή την κριτική εξέταση –που είναι αδιαχώριστη επίσης από μια αυτοεξέταση–, κάτι τέτοιο θα έχει οπωσδήποτε θετικές συνέπειες στην ανάπτυξη της διαφωνίας και ουσιαστικής αντιπολίτευσης στις μετεπαναστατικές κοινωνίες. **T**

b

Lenin, V., *The State and Revolution*, στο *Collected Works*, Vol. 23.

Lenin, V., *Collected Works*, Vol. 24.

Lenin, V., *Collected Works*, Vol. 25.

Lenin, V., *Collected Works*, Vol. 26.

Lenin, V., *Collected Works*, Vol. 30.

Lenin, V., *Collected Works*, Vol. 32.

Lenin, V., *Collected Works*, Vol. 33.

Lenin, V., *Collected Works*, Vol. 42.

Lukács, G. (1968), *Political Writings 1919–1929*, London.

Marx, K. (1973), *Grundrisse*, London.

Marx, K. – Engels, F. (1975),

The Holy Family, στο *Collected Works*, Vol. 4, London.

Marx, K. – Engels, F. (1976α), *The Poverty of Philosophy*, στο *Collected Works*, Vol. 6, London.

Marx, K. – Engels, F. (1976β), *The German Ideology*, στο *Collected Works*, Vol. 5, London.

Marx, K. (1976γ), *Capital Vol. 1*, London, Penguin/NLR.